

รายงานฉบับสมบูรณ์

โครงการจัดการลุ่มน้ำขนาดเล็ก (ห้วยเสนง) เชิงบูรณาการของท้องถิ่นสุรินทร์

จัดทำโดย
นายอภิรักษ์ บุญทอง และคณะ

สนับสนุนโดย สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ฝายวิจัยเพื่อท้องถิ่น

รายงานฉบับสมบูรณ์

โครงการจัดการลุ่มน้ำขนาดเล็ก (ห้วยเสนง) เชิงบูรณาการของท้องถิ่นสุรินทร์

รายชื่อทีมวิจัย

1.	นายอภิรักษ์	บุญทอน	ผู้ประสานงานโครงการ
2.	นายเชษฐา	สง่าพันธุ์	ผู้ช่วยผู้ประสานงานโครงการ
3.	นางสาวดารารัตน์	กันทวงศ์	นักวิจัย

สนับสนุนโดย สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น

คำนำ

รายงานนี้เป็นผลที่เกิดจากการดำเนินการของโครงการ ชุมชนการจัดการลุ่มน้ำขนาดเล็ก (ห้วยเสนง) เจริญบูรณาการของท้องถิ่นสุรินทร์ จากแนวยุทธศาสตร์การดำเนินงาน3ปี ซึ่งได้รับการสนับสนุนงบประมาณจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ฝายวิจัยเพื่อท้องถิ่น มีระยะเวลาในปีที่1 ดำเนินการตั้งแต่เดือน ตุลาคม พ.ศ. 2553 - เดือน กันยายน พ.ศ. 2554 อันเป็นการรายงานผลการดำเนินงาน การสนับสนุนและติดตามโครงการวิจัยที่อยู่ภายใต้ชุดโครงการฯ จำนวน 8 โครงการ ประกอบด้วยมีรายละเอียดผลการดำเนินงานตามวัตถุประสงค์ สรุปผลการดำเนินงานใน 4 แผนงาน ข้อค้นพบ ปัญหา/อุปสรรค และบทเรียนการดำเนินการดังปรากฏอยู่ในเอกสารเล่มนี้

คณะผู้ศึกษา

2554

สารบัญ

	หน้า
บทที่ 1 ความเป็นมาของโครงการ	1-16
โจทย์วิจัย	11
วัตถุประสงค์ของโครงการ	12
แผนงานและกิจกรรม	14
ผลที่คาดว่าจะได้รับ	15
บทที่ 2 ทบทวนแนวคิดและงานศึกษาที่เกี่ยวข้อง	17-25
ความเป็นมาของนโยบายน้ำและการเมืองเรื่องทรัพยากรน้ำในประเทศไทย	17
แนวคิดที่ใช้ในการศึกษา	22
งานศึกษาวิจัยที่เกี่ยวข้อง	25
บทที่ 3 วิธีการศึกษาดำเนินการ	26-27
ขั้นการสนับสนุนเพื่อให้เกิดการวิจัยเพื่อท้องถิ่นในพื้นที่เป้าหมาย	26
ขั้นการยกระดับองค์ความรู้เพื่อสร้างพลังในพื้นที่และการขยายเครือข่ายวิจัย	27
ขั้นขยายผลการวิจัย	27
บทที่ 4 ผลการศึกษาดำเนินการและข้อค้นพบ	28-36
สรุปผลการดำเนินงานที่เกิดขึ้น	28
แนวทางในการสนับสนุนเพื่อให้เกิดการวิจัยเพื่อท้องถิ่นในพื้นที่เป้าหมาย	28
แนวทางการยกระดับองค์ความรู้เพื่อสร้างพลังในและการขยายเครือข่ายวิจัย	29
แนวทางขยายผลการวิจัย และผลที่เกิดขึ้น	32
ผลที่เกิดขึ้นในพื้นที่	34
บทเรียนการดำเนินการ ปัญหาอุปสรรค และข้อเสนอแนะ	34
แนวทางการขับเคลื่อนงานวิจัยในพื้นที่สุรินทร์	36
บทที่ 5 สรุปผลการศึกษาและบทเรียนการดำเนินการ	37-40
ความเป็นมาของการศึกษาดำเนินการ	37
สรุปผลการศึกษาดำเนินการ	37
บทเรียนการดำเนินการ	39
ปัญหาและอุปสรรคในการดำเนินการ	39
บรรณานุกรม	
ภาคผนวก	41-47

บทที่ 1

ทบทวนความเป็นมาของโครงการ

1. ภูมิหลังของโครงการ ชื่อโครงการ ชุดการจัดการลุ่มน้ำขนาดเล็ก (ห้วยเสนง) เขิงบูรณาการของท้องถิ่นสุรินทร์

1.1 บริบทลุ่มน้ำห้วยเสนงและความสำคัญ

จังหวัดสุรินทร์มีลักษณะภูมิประเทศ คือ บริเวณซึ่งติดต่อกับประเทศกัมพูชา มีป่าที่บละภูเขา สลับซับซ้อน ถัดจากบริเวณภูเขาจะเป็นที่ราบสูง สลับทุ่งระหว่างเขา เป็นลักษณะลูกคลื่นลอนลาดบริเวณตอนกลางของจังหวัด จะเป็นลักษณะที่ราบลุ่มเป็นส่วนใหญ่ และมีที่ราบสูงบางตอนด้านเหนือของจังหวัด เป็นที่ราบตามลักษณะภูมิศาสตร์อีสาน ภาษาถิ่นเรียกลักษณะภูมินิเวศน์เหล่านี้ว่า พนม (ภูเขา) เวียล (ทุ่ง, ที่ลาดเชิงเขา/ใช้ทำไร่/ทำนา) กูก, โก๊ก (เนิน, โคน, ลอนลาดถึงลอนชัน/ใช้ทำไร่/เป็นป่าโปร่ง) เก้าะ (ราบลุ่มน้ำท่วมถึง/ทำนา/พื้นที่ชุ่มน้ำ/ป่าบุง – ป่าทาม/wetland) มีสายน้ำไหลผ่าน จังหวัดสุรินทร์มีสายน้ำธรรมชาติ 8 สายหลัก ที่ประกอบด้วยระบบลุ่มน้ำมูล และลำน้ำสาขาหลัก ลำน้ำชี ห้วยทับทัน และลุ่มน้ำสาขาย่อย คือลำห้วยพลับพลา ลำห้วยระวี ลำห้วยแก้ว ลำห้วยละหาร ลำห้วยเสนง ซึ่งลำห้วยเสนงถือว่าสายน้ำที่มีความสำคัญที่สุดของจังหวัดสุรินทร์ในบรรดาสายน้ำทั้ง 8 สาย เป็นแหล่งที่อุดมสมบูรณ์ไปด้วยความหลากหลายทางชีวภาพสูงและถือได้ว่าเป็นเส้นเลือดใหญ่และเป็นสายน้ำสำคัญ ที่ยังประโยชน์ไหลหล่อเลี้ยง ประชากรชุมชนเมืองและชุมชนรอบ ๆ เขตเมืองจังหวัดสุรินทร์

ลำห้วยเสนง หรือ “สแน้ง” เป็นภาษาเขมรท้องถิ่นแปลว่า “เขาสัตว์” เรียกตามลักษณะทางกายภาพการไหลของสายน้ำ ถือกำเนิดจากเทือกเขาพนมดงรักบริเวณเขาขาว (พนมขอร์) เขามะนาว และเขาแหลม (พนมสโรย) คนท้องถิ่นเรียกชื่อร่วมกันว่า “ปามหาเขา” อยู่ในเขตอำเภอกาบเชิง และกิ่งอำเภอพนมดงรัก และยังประกอบด้วยลำน้ำสาขาย่อยที่สำคัญอีกสายหนึ่ง คือ ห้วยด่าน-ห้วยกระดาช ไหลมาลงที่อ่างเก็บน้ำอำปิล ความจุพื้นที่รับน้ำได้ 80 ล้านลูกบาศก์เมตร/ปี เก็บกักน้ำได้ 27 ล้านลูกบาศก์เมตร/ปี ระบายน้ำออก 53 ล้านลูกบาศก์เมตร ใช้เพื่อการเกษตรและเป็นแหล่งน้ำสำรองที่สำคัญเพื่อเก็บกักน้ำที่ส่งมาหล่อเลี้ยงอ่างเก็บน้ำห้วยเสนงกรณีขาดแคลนน้ำ ความจุอ่างเก็บน้ำห้วยเสนงเป็นพื้นที่รับน้ำได้ประมาณ 630 ตร.กม. 100 ลูกบาศก์เมตร/ปี เก็บกักน้ำไว้ได้ 20 ล้านลูกบาศก์เมตร/ปี ระบายน้ำออก 80 ล้านลูกบาศก์เมตร ลักษณะการใช้ประโยชน์ลำห้วยเสนงตั้งแต่ต้นน้ำจนถึงปลายน้ำครอบคลุมพื้นที่ 4 อำเภอ (อ.พนมดงรัก, อ.กาบเชิง, อ.ปราสาท, อ.เมืองสุรินทร์) 12 ตำบล 120 หมู่บ้านเป็นอย่างน้อย ทั้ง ภาคเกษตรกรรม เช่น ด้าน เพาะปลูกข้าว พืชไร่ และปลูกพืชผักต่างๆ การชลประทาน ประมง เลี้ยงสัตว์ ภาควัตถุอุตสาหกรรม และภาคบริการ เช่น เป็นแหล่งน้ำดิบผลิตน้ำประปา บ่อนสูบน้ำร้อน อาคาร บ้านเรือน การไถ่ล้างเสียจากการประกอบการ และแหล่งท่องเที่ยวโดยเฉพาะอ่างเก็บน้ำห้วยเสนงอันขึ้นชื่อจังหวัดสุรินทร์

ปัจจุบันพื้นที่ลุ่มน้ำห้วยเสนงเปลี่ยนแปลงสภาพไปจากอดีตโดยสิ้นเชิง สายน้ำกำลังเผชิญกับปัญหาหนักหน่วงจากกิจกรรมการพัฒนาของมนุษย์ ทั้งป่า ดิน น้ำ และส่งผลวิถีชีวิตของคนลุ่มน้ำตั้งแต่ต้นน้ำ กลางน้ำ ปลายน้ำ เช่น แหล่งน้ำเน่าเสีย ส่งกลิ่นเหม็นจากการขับถ่ายบนพื้นที่ต้นน้ำ การพังทลายของดิน ตะกอนดิน และสารเคมีการเกษตร จากการปลูกพืชเศรษฐกิจบนพื้นที่ต้นน้ำอาทิ อ้อย มันสำปะหลัง และยูคาลิปตัส ประกอบกับการขยายตัวการปลูกยางพาราอย่างรวดเร็ว จากการส่งเสริมของภาครัฐ ทำให้เขตต้นน้ำประสบปัญหาน้ำแห้งขอดในฤดูแล้งจนไม่สามารถเป็นแหล่งต้นน้ำที่สมบูรณ์ได้ นอกจากนี้ยังมีการพัฒนาแหล่งน้ำที่ไม่เหมาะสมกับสภาพพื้นที่ เช่นการขุดลอกลำห้วยเสนง การสร้างฝาย ทำนบ และอ่างเก็บน้ำ ทำให้ลำน้ำขาดช่วงการไหล เกิดตะกอน วัชพืช ฯลฯ โดยเฉพาะช่วงกลางน้ำในเขตอำเภอปราสาท และปัญหาการลดลงของความหลากหลายทางชีวภาพ พื้นที่ลุ่มน้ำ ที่เกิดจากการบุกรุกทำลายและการใช้ประโยชน์มากเกินไป ทั้งจากชาวบ้านและโครงการพัฒนาของรัฐ อาทิ การเข้าไปปรับไถพื้นที่เพื่อการเกษตรและการพัฒนาแหล่งน้ำต่างๆ และในพื้นที่ปลายน้ำมีการระบายน้ำทิ้ง น้ำโสโครก จากชุมชนเมืองสุรินทร์ ลงลุ่มน้ำห้วยทับพล-ลำห้วยเสนง ส่งผลให้สูญเสียพื้นที่ชุ่มน้ำเป็นจำนวนมาก เช่น พื้นที่ป่าบุง – ป่าทาม การเกษตร ประมง ปศุสัตว์ ไม้ริมน้ำ น้ำเน่าเสีย กลิ่นเหม็น ส่งผลกระทบต่อสุขภาพอนามัยของชาวบ้านที่อาศัยน้ำอุปโภค บริโภค จากลำห้วยทับพล –ลำห้วยเสนง จนเกิดข้อพิพาทเรียกร้องของประชาชนในพื้นที่กับหน่วยงานราชการ-องค์กรเอกชน และหน่วยงานอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง

ดังนั้นจะพบว่า ลุ่มน้ำห้วยเสนงถึงแม้ว่าจะเป็นลุ่มน้ำขนาดเล็กแต่ก็เป็นฐานทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่นสุรินทร์ที่มีความสำคัญทั้งในมิติเศรษฐกิจและสังคม และมีความสัมพันธ์กันตั้งแต่แหล่งกำเนิดต้นน้ำ บริเวณเทือกเขาพนมดงรัก(ชายแดนกัมพูชา)จนถึงปลายน้ำในบริเวณที่ราบลุ่มน้ำชีว์เขตอำเภอเมืองสุรินทร์อีกทั้งยังสะท้อนมิติความสัมพันธ์ระหว่างภาคเมืองและภาคชนบทอีกด้านหนึ่ง ดังนั้นจะพบว่า ความสำคัญของฐานทรัพยากรลุ่มน้ำนั้นไม่ได้ขึ้นอยู่กับขนาดว่าเล็ก หรือใหญ่ หากแต่ขึ้นอยู่กับความเข้มข้นของการใช้ประโยชน์และความสัมพันธ์ทางประวัติศาสตร์และองค์ความรู้เชิงนิเวศของผู้คนในท้องถิ่น ตลอดจนสถานการณ์และปัจจัยแห่งความเปลี่ยนแปลงที่ส่งผลกระทบ เช่น ปัจจัยด้านนโยบายรูปแบบการใช้ประโยชน์จากฐานทรัพยากรธรรมชาติ เป็นต้น

1.2 การสนับสนุนผลักดันให้เกิดงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นสุรินทร์ตั้งแต่ปี 2551และผลที่เกิดขึ้น

การดำเนินการสนับสนุนและผลักดันให้เกิดงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นสุรินทร์ในปี พ.ศ. 2551 ภายใต้ชุดโครงการวิจัยการจัดการลุ่มน้ำห้วยเสนงอย่างเป็นธรรม โดยมีโครงการในปีแรกในลักษณะชุดโครงการในลุ่มน้ำห้วยเสนงจำนวน 5 โครงการ อันมีวัตถุประสงค์เพื่อพัฒนาคุณภาพงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นทั้งในส่วนของเนื้อหา กระบวนการ วิธีการ เครื่องมือในการศึกษา และเพื่อให้ชุมชนได้มีส่วนร่วมในการพัฒนาโครงการวิจัยโดยชุมชนเป็นผู้กำหนดปัญหา วิเคราะห์ปัญหา และหาแนวทางในการแก้ไขปัญหาและพัฒนาการจัดการทรัพยากรธรรมชาติบนพื้นฐานของวิถีชีวิตและวัฒนธรรมชุมชนของกลุ่มชาติพันธุ์ของตนเองอันเป็นการประสานร่วมมือระหว่างองค์ความรู้ท้องถิ่นและความรู้ทางวิชาการ ซึ่งได้ดำเนินแล้วเสร็จโดยได้เกิดชุดความรู้และรูปแบบหรือแนวทางในการแก้ไขปัญหาดังรายโครงการดังนี้ คือ

(1) โครงการศึกษาองค์ความรู้ ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำห้วยเสนงเพื่อพัฒนาหลักสูตรการเรียนรู้ของเด็กและเยาวชน บ้านหนองใหญ่ ต.หนองใหญ่ อ.ปราสาท จ.สุรินทร์ **เกิดข้อค้นพบ** ทั้งชุดความรู้และรูปแบบแนวทางการจัดการลุ่มน้ำห้วยเสนงที่สำคัญคือ เกิดข้อเสนอแนวทางและรูปธรรมของการจัดการความรู้ท้องถิ่นในลุ่มน้ำห้วยเสนง โดยเกิดการศึกษารวบรวมความรู้ท้องถิ่นเชิงนิเวศในลุ่มน้ำห้วยเสนง ด้านประวัติศาสตร์ชุมชน ด้ายกายภาพ (เช่น ภูมิ หรือปุม, อันลั้ง, ไตร่สตึง เป็นต้น) ด้านพันธุ์พืชพันธุ์สัตว์ เช่น พันธุ์ปลาในห้วยเสนง พันธุ์พืช ผัก สมุนไพร เป็นต้น และเกิดรูปธรรมจากการปฏิบัติการจัดทำแหล่งเรียนรู้เรื่องระบบนิเวศพื้นบ้าน 12 จุด ทดลองจัดกระบวนการเรียนรู้ให้กับเด็กและเยาวชน และนักศึกษา และประกาศเป็นเขตแหล่งเรียนรู้ที่มีความยาวตลอดลุ่มน้ำ 5 ก.ม. และร่วมพัฒนาหลักสูตรการเรียนรู้เรื่องระบบนิเวศพื้นบ้าน (หลักสูตรท้องถิ่น)ร่วมกับโรงเรียนบ้านหนองใหญ่ และได้รับความสนใจจาก สพท. สุรินทร์ เขต3 ซึ่งได้ลงพื้นที่แหล่งเรียนรู้และวางแผนการทำงานร่วมกับโรงเรียนบ้านหนองใหญ่และทีมวิจัยต่อไปในอนาคต ซึ่งนับว่าเป็นการจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำในมิติใหม่ที่มีความสำคัญฐานทรัพยากรธรรมชาติในฐานะพื้นที่ของความรู้ จากเดิมที่มุ่งจัดการเฉพาะที่ตัวน้ำเป็นสำคัญ

(2) โครงการศึกษารูปแบบเกษตรกรรมที่เหมาะสมกับระบบนิเวศต้นน้ำห้วยเสนง : กรณี บ้านโคกเบง ตำบลนางมุด อำเภอกาบเชิง จังหวัดสุรินทร์ **เกิดข้อค้นพบ** ชุดความรู้เกี่ยวกับการพัฒนาการทำการเกษตรในพื้นที่ต้นน้ำ (บริเวณชายแดน) สภาพปัญหาอันเนื่องมาจากการทำการเกษตรกรรมที่ส่งผลกระทบต่อสามด้าน คือ ต่อ 1) ระบบนิเวศป่าต้นน้ำ 2) สุขภาพของคนในชุมชน 3) รูปแบบการผลิตที่สูญเสียการพึ่งตนเอง และนำเสนอรูปแบบการทำการเกษตรกรรมผสมแบบพื้นบ้าน (ในระยะยาว) และการปรับเปลี่ยนการผลิตเพื่อสุขภาพของคนในชุมชนโคกเบง (ในระยะปัจจุบัน) โดยสร้างพื้นที่ส่วนรวมของชุมชนขนาด 7 ไร่ เพื่อการปลูกพืชผักแบบอินทรีย์เพื่อจำหน่ายแจกในร้านค้าชุมชน และจัดทำศูนย์ชีวภาพชุมชนเพื่อเป็นแหล่งแลกเปลี่ยนเรียนรู้เกี่ยวกับการทำเกษตรผสมแบบพื้นบ้านที่เน้นหลักการปลอดสารพิษ เน้นพืชไม้ยืนต้นที่กินได้ ผลจากการปฏิบัติการดังกล่าว ก่อให้เกิดการขยายความคิดของการทำการเกษตรกรรมที่เอื้อประโยชน์ต่อพื้นที่ต้นน้ำและสุขภาพของคนในชุมชน ขยายความร่วมมือกับเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์ป่าทุ่งมนบกโด (พนมดงรัก) โดยร่วมกันจัดทำป่าชุมชนในพื้นที่เขตกันชนในความดูแลของชาวบ้านโคกเบงขนาด 140 ไร่ และความร่วมมือในการสร้างตลาดสีเขียวที่จำหน่ายแลกเปลี่ยนสินค้าทางการเกษตรที่ปลอดสารเคมีในพื้นที่ตำบลนางมุดร่วมกับ อบต.นางมุดและมูลนิธิพัฒนาอีสาน เป็นต้น

(3) โครงการศึกษาและประยุกต์ใช้วัฒนธรรมชุมชนเขมรในการจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำห้วยเสนง กรณีชุมชนตาเดียว ต.ตาเบา อ.ปราสาท จ.สุรินทร์ **เกิดข้อค้นพบ** เกี่ยวกับวัฒนธรรมและประเพณีของชุมชนเขมรในพื้นที่ศึกษา และค้นหารูปแบบการประยุกต์ใช้ประเพณีในการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรห้วยเสนง คือ รูปแบบการประยุกต์ใช้ประเพณี “ตอม” ในเดือนเมษายน (ตรีแจ็ด) ที่ถูกปรับประยุกต์ เป็น “ตอมสตึง” โดยได้กำหนดทุกวันที่ 5 เมษายน เป็นวันเริ่มตอมสตึง ของตำบลตาเบา เรื่อยไปจนถึงสิ้นเดือนเมษายน เกิดการปฏิบัติการทดลองจัดงานประเพณีตอมสตึง 2 ครั้ง คือวันที่ 5 เมษายน 2552 และวันที่ 5 เมษายน 2553 เกิดการขยายการมีส่วนร่วมทั้งตำบล โดยมีกิจกรรมที่สำคัญๆ คือ การฟื้นฟูการเล่นปาง การปลูกต้นไม้และบูรณะพื้นที่อนุรักษ์ในลำห้วยเสนง เป็นต้น และผลจากการดำเนินการดังกล่าวได้ถูกยกเป็นแผนสนับสนุนจากองค์การบริหารส่วนตำบลตาเบาเพื่อสนับสนุนประเพณีตอมสตึงในทุกปี และเกิดแนวทางในการปฏิบัติการต่อเพื่อขยายประเพณีนี้ให้ครอบคลุมพื้นที่ตลอดทั้งลำห้วยเสนงด้วยกระบวนการ “บอกตอมสตึง”(ตอมสตึงยatra) ในปีต่อไป

(4) โครงการศึกษารูปแบบและแนวทางในการแก้ไขปัญหาน้ำท่วมขังน้ำเสียอย่างมีส่วนร่วมของชุมชนและองค์กรท้องถิ่น : กรณีบ้านตะเตียว ตำบล คอโค อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ **เกิดข้อค้นพบที่สำคัญคือ** สภาพปัญหาและสาเหตุของการกำเนิดน้ำเสียในพื้นที่ศึกษาและผลกระทบต่อฐานทรัพยากรธรรมชาติและคุณภาพของน้ำในพื้นที่ศึกษา เกิดการปฏิบัติการรณรงค์และประกาศเขตพื้นที่ในการเฝ้าระวังน้ำเสียและเป็นสถานที่ที่ฟื้นฟูน้ำเสียด้วยระบบนิเวศของท้องถิ่น ที่มีระยะทาง 5 ก.ม.ในพื้นที่ศึกษา โดยมีสมาชิกชุมชนที่ติดลำนํ้าท่วมขังน้ำเสียเป็นผู้ร่วมปฏิบัติการและเกิดข้อเสนอแนะแนวทางในการจัดทำข้อบัญญัติท้องถิ่นด้านสิ่งแวดล้อมในพื้นที่ตำบลคอโค ซึ่งมีสาระที่สำคัญคือ 1) การประกาศพื้นที่เฝ้าระวังน้ำเสียและฟื้นฟูน้ำเสีย 2) หมวดที่ว่าด้วย คณะกรรมการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมในท้องถิ่น 3) หมวดว่าด้วยมาตรการและข้อบังคับด้านสิ่งแวดล้อมในท้องถิ่น 4) หมวดว่าด้วยกองทุนเพื่อสิ่งแวดล้อมในท้องถิ่น และในระหว่างการจัดทำได้เกิดปัญหาดังที่คณะวิจัยได้ศึกษาไว้ ทำให้คณะวิจัยได้ทำการวิจัยเพื่อประเมินผลกระทบทางด้านทรัพยากรปลาในน้ำท่วมขัง และนำไปสู่การแก้ไขปัญหาของแหล่งมลพิษ (ฟาร์มหมูศิริวรรณ) และการจ่ายค่าชดเชยเพื่อฟื้นฟูทรัพยากรที่เสียไป อันแสดงให้เห็นถึงการใช้กระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่นในการแก้ไขปัญหาของชุมชนอีกทางหนึ่ง ทั้งนี้ได้เกิดแผนปฏิบัติการอย่างต่อเนื่องเพื่อผลักดันแนวทางต่าง ๆ ให้เกิดผลทางรูปธรรมในท้องถิ่น

(5) โครงการปลูกผักอินทรีย์ทางเลือกในการจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำของชุมชนบ้านเมือง กรณีสถาปนิก พอสกม ต.ท่าสว่าง อ.เมือง จ.สุรินทร์ **เกิดข้อค้นพบที่สำคัญคือ** องค์ความรู้ที่สัมพันธ์กับฐานทรัพยากรในน้ำท่วมขังต่าง ๆ เช่น ปลา พืชผักพรรณไม้ และการใช้ที่ดินบริเวณริมน้ำเพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดด้วยการผลิตอาหาร เกิดการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมการผลิตแบบเคมีสู่การผลิตแบบอินทรีย์จากการร่วมเรียนรู้กับเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกจังหวัดสุรินทร์ และปฏิบัติการจัดทำป่าชุมชนริมน้ำขนาด 175 ไร่ และเกิดแผนการพัฒนาการใช้ที่ดินริมน้ำท่วมขังในอนาคต เป็นต้น

จากการสนับสนุนและติดตามที่ผ่านมามีทำให้เกิดเครือข่ายการพัฒนาและเรียนรู้ร่วมกัน ทั้ง 5 พื้นที่นำไปสู่รูปแบบและแนวทางในการทำงานร่วมกันในระยะยาว เช่น การพัฒนากลไกและเครือข่ายของภาคชุมชนในรูปแบบ “สมาคมชุมชนน้ำท่วมขังจังหวัดสุรินทร์” (อยู่ระหว่างการยื่นจดทะเบียน) เพื่อเป็นเครื่องมือในการทำงานร่วมกันในอนาคต

และในปีพ.ศ.2552 การติดตามและสนับสนุนการวิจัยเพื่อท้องถิ่นในจังหวัดสุรินทร์ได้สนับสนุนให้เกิดการวิจัยเพื่อท้องถิ่นอีกจำนวน 5 โครงการ ในประเด็นชุมชน เพื่อเป็นการทำความเข้าใจสภาพบริบทของพื้นที่จังหวัดสุรินทร์ให้มากขึ้น เช่น การศึกษาเพื่อแสวงหาแนวทางในการบริหารจัดการชุมชนเชิงบูรณาการของชุมชนบ้านหอก, การศึกษาเพื่อฟื้นฟูและปรับใช้วัฒนธรรมด้านดนตรีพื้นบ้านของบ้านแสอโรว์, การศึกษาและปรับใช้วัฒนธรรมการจักสานเพื่อสังคมชุมชนที่เข้มแข็งของบ้านสังแก, การศึกษาและจัดกระบวนการเรียนรู้เรื่องระบบนิเวศต้นน้ำของบ้านเขาโตะ, การศึกษาเพื่อสืบทอดองค์ความรู้เกี่ยวกับควายของกลุ่มชาติพันธุ์เขมรบ้านปันรว เป็นต้น ซึ่งทั้งหมดอยู่ในระยะของการปฏิบัติการและเกิดข้อค้นพบเบื้องต้นดังนี้ คือ

(1) โครงการ สืบสานองค์ความรู้เรื่องกระบี่ (ควาย) เพื่อนำปรับใช้ในชุมชนบ้านปันรว ตำบลตา

เขา อำเภอบราสาท จังหวัดสุรินทร์ **เกิดข้อค้นพบเบื้องต้นดังนี้** คือ องค์ความรู้และวิถีชีวิตที่เกี่ยวกับควายในพื้นที่ศึกษาและประวัติศาสตร์ชุมชน เกิดแผนปฏิบัติการในการจัดทำศูนย์การเรียนรู้ กระบวนการเรียนรู้เกี่ยวกับการฝึกหัดควายเพื่อใช้แรงงานและการฝึกหัดคนให้ทำงานร่วมกับควาย และแผนปฏิบัติการจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นเรื่องภูมิปัญญาเกี่ยวกับควายร่วมกับอาจารย์และนักเรียนในโรงเรียนบ้านปันบัว เป็นต้น

(2) โครงการ ศึกษาองค์ความรู้วัฒนธรรมดนตรีพื้นบ้านเขมร เพื่อจัดการเรียนรู้ในชุมชนบ้านแสอัว ตำบลทุ่งมน อำเภอบราสาท จังหวัดสุรินทร์ **เกิดข้อค้นพบเบื้องต้นดังนี้** คือ วัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับดนตรีพื้นบ้าน ดนตรีในพิธีกรรม การพึ่งตนเองทางด้านดนตรีและเกิดแผนปฏิบัติการการลดค่าใช้จ่ายทางวัฒนธรรม(ด้านดนตรี) และแผนการจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นเรื่องดนตรีพื้นบ้านร่วมกับโรงเรียนทุ่งมนวิทยา เป็นต้น

(3) โครงการ ศึกษาองค์ความรู้และระบบนิเวศพื้นบ้านในป่าชุมชนเขาโต๊ะเพื่อจัดทำแหล่งเรียนรู้เรื่องระบบนิเวศต้นน้ำในพื้นที่พนมดงรัก กรณี บ้านเขาโต๊ะ ต.บักได อำเภอนมดงรัก จ.สุรินทร์ **เกิดข้อค้นพบเบื้องต้นดังนี้** คือ ความรู้และความสัมพันธ์กับฐานทรัพยากรธรรมชาติป่าต้นน้ำ ระบบนิเวศท้องถิ่นป่าต้นน้ำ เช่น ละมด ไค้ ฯลฯ พรรณพืชพันธุ์สัตว์ การใช้ประโยชน์ทางวัฒนธรรมและด้านความเชื่อพื้นบ้าน เป็นต้น เกิดแผนปฏิบัติการในการจัดทำแหล่งเรียนรู้เรื่องระบบนิเวศต้นน้ำเป็นแห่งแรกในพื้นที่พนมดงรักและกระบวนการเรียนรู้โดยชุมชน และแผนพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นร่วมกับโรงเรียนนางมณีวิทยา และแผนการจัดการป่าชุมชนต้นน้ำในระยะยาว เป็นต้น

(4) โครงการ การศึกษาและฟื้นฟูองค์ความรู้การกรอง (จักสาน) เพื่อสร้างคุณค่าทางเศรษฐกิจในชุมชนสังแก ต.สะเดา อ.บัวเชด จ.สุรินทร์ **เกิดข้อค้นพบเบื้องต้นดังนี้** คือ องค์ความรู้ในการจักสานและวัฒนธรรมการจักสานในพื้นที่ศึกษา ผลการวิเคราะห์ข้อมูลและความต้องการที่สะท้อนให้เห็นถึงข้อจำกัดของการจักสานเชิงมูลค่าทางเศรษฐกิจและสถานการณ์ปัญหาเชิงสังคมที่แท้จริงของคนในชุมชน นำไปสู่แผนปฏิบัติการแก้ไขและเยียวยาปัญหาทางด้านสังคมผ่านวัฒนธรรมการจักสาน ด้วยการฟื้นฟูการจักสานพื้นฟูพิธีกรรม เช่น ในประเพณีแซนโถงตา โดยการแห่กระเชอกลับบ้านของลูกหลานที่ทำงานต่างถิ่นในช่วงวันแซนโถงตา เป็นต้น และแผนการจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นเรื่องกระเชอโถงตา ร่วมกับทางโรงเรียนบ้านสังแก เป็นต้น

(5) โครงการ การค้นหารูปแบบการบริหารจัดการชุมชนอย่างมีส่วนร่วมบนฐานวัฒนธรรม เขมรลาว กวย กรณี บ้านหอก ต.ศรีสุข อ.ศรีณรงค์ จ.สุรินทร์ **เกิดข้อค้นพบเบื้องต้นดังนี้** คือ ประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐานของชุมชนที่มีความหลากหลายทางชาติพันธุ์ ประวัติศาสตร์การพัฒนาในพื้นที่และบทเรียนการพัฒนาที่ผ่านมารวมของคนในชุมชน นำไปสู่แผนการพัฒนารูปแบบและกลไกในการพัฒนาบ้านหอก ในสามแผนปฏิบัติการด้วยกัน คือ 1) แผนการจัดโครงสร้างการบริหารชุมชนบ้านหอกโดยกระบวนการมีส่วนร่วม 2) แผนการจัดทำข้อบัญญัติชุมชนเพื่อสร้างข้อตกลงร่วมกันในการแก้ไขปัญหาและพัฒนาในทุกด้าน และ 3) แผนการพัฒนากลไกในการจัดการความขัดแย้งเพื่อสร้างคามยุติธรรมในชุมชนบ้านหอก เป็นต้น

และในปี พ.ศ.2553 ได้สนับสนุนให้มีการวิจัยเพื่อท้องถิ่นจำนวน 3 โครงการ ได้แก่ โครงการสังเคราะห์องค์ความรู้ท้องถิ่นด้านทรัพยากรธรรมชาติของกลุ่มชาติพันธุ์เขมรในลุ่มน้ำห้วยเสนง อันเป็นการมองภาพรวมของความรู้ท้องถิ่นด้านนิเวศและสถานะของความรู้ท้องถิ่นด้านนิเวศในลุ่มน้ำห้วยเสนง, โครงการศึกษาความรู้ท้องถิ่นเพื่อจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นเรื่องเกษตรอินทรีย์ และโครงการศึกษาองค์ความรู้

ในโบราณสถานของบ้านสวาย อันเป็นการศึกษาลงลึกเพื่อสำรวจตัวตนกลุ่มชาติพันธุ์เขมรผ่านระบบภาษา และอักษรของคนในท้องถิ่น

จากการผลักดัน สนับสนุนและติดตามที่ผ่านมา ทีมพี่เลี้ยงได้มีการสร้างกระบวนการติดตาม สนับสนุนเพื่อสร้างการเรียนรู้ร่วมกับทีมวิจัยและชุมชนในพื้นที่ ได้แก่ การสร้างกระบวนการในการพัฒนา โครงการวิจัย การติดตาม สนับสนุนพัฒนาคุณภาพงานวิจัย การพัฒนาเครื่องมือการศึกษาข้อมูลบริบท ชุมชนในงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น การประสานความร่วมมือกับหน่วยงานภาคีเพื่อการเผยแพร่ภายในและสู่ สาธารณะ ทั้งในรูปแบบของการจัดเวทีสาธารณะ และผ่านสื่อสาธารณะร่วมกับศูนย์ข้อมูลท้องถิ่นสุรินทร์ (esaanvoice) ทางเว็บไซต์และข่าวพลเมือง เป็นต้น

จากการสนับสนุนและติดตามในพื้นที่จังหวัดสุรินทร์ที่ผ่านมาในระดับพื้นที่โครงการนั้นสะท้อนให้เห็นว่าท้องถิ่นมีศักยภาพในการจัดการปัญหาที่เกิดขึ้นในท้องถิ่น ทำให้คนในชุมชนท้องถิ่นมีความรู้ความ เข้าใจในวิธีการศึกษา วิเคราะห์ปัญหา สาเหตุ และแนวทางแก้ไขปัญหาของตนในด้านต่างๆได้อย่าง สอดคล้องกับความต้องการ และทำให้ชุมชนท้องถิ่นได้ค้นพบคุณค่า ศักยภาพ หรือจุดเด่นที่สามารถ นำมาใช้เป็นพลังในการแก้ไขปัญหาต่างๆ นำไปสู่การพัฒนาที่อยู่บนฐานคุณค่า ศักยภาพที่ท้องถิ่นมีอยู่ เช่น เกิดการรวมกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์และสร้างพื้นที่และทางเลือกด้านตลาดท้องถิ่น เกิดการพัฒนา แหล่งเรียนรู้และกระบวนการเรียนรู้เรื่องระบบนิเวศพื้นบ้านในลุ่มน้ำห้วยเสนงและผลักดันสู่หลักสูตร ท้องถิ่นของโรงเรียน เกิดการปรับใช้ประเพณีเขมรเพื่อการอนุรักษ์และฟื้นฟูลุ่มน้ำห้วยเสนงและขยายพื้นที่ ในรูปแบบประเพณี “ตอมสติง” เกิดรูปแบบและแนวทางในการฟื้นฟูและเฝ้าระวังน้ำเสียของชุมชนและ แนวทางในการจัดทำข้อบัญญัติท้องถิ่นด้านสิ่งแวดล้อม เกิดการรวมกลุ่มและปรับเปลี่ยนวิถีผลิตด้าน การเกษตรที่เอื้อต่อระบบนิเวศลุ่มน้ำห้วยเสนง อีกทั้งจากการติดตามและสนับสนุนในรูปแบบชุดโครงการ ก่อให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างโครงการก่อให้เกิดเครือข่ายนักวิจัยและพัฒนาไปสู่การจัดการองค์กรใน รูปแบบสมาคมชุมชนลุ่มน้ำห้วยเสนงจังหวัดสุรินทร์เพื่อดำเนินงานร่วมกันในอนาคต อีกทั้งชาวบ้านได้ใช้ กระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่นเป็นแนวทางเพื่อช่วยในการแก้ไขปัญหา เช่น เมื่อเกิดปัญหาน้ำห้วยเสนงเน่า เสียอันเกิดจากโรงหมูเมื่อเดือน กันยายน 2553 ที่ผ่านมา ทีมวิจัยบ้านตะเตียว ต. คอโค และทีมวิจัยบ้าน กระพอสกวม ต.ท่าสว่าง อ.เมือง ได้ร่วมกันศึกษาประเมินผลกระทบแบบมีส่วนร่วมของชุมชนที่เกิดกับ ปลาในห้วยเสนง เกิดฐานข้อมูลความเสียหายเบื้องต้นจนนำไปสู่กระบวนการชดเชยเพื่อฟื้นฟูสภาพลุ่มน้ำ ห้วยเสนงให้ใกล้เคียงดังเดิม และนำไปสู่แนวทางในการร่างข้อบัญญัติท้องถิ่นด้านสิ่งแวดล้อมในอนาคต ซึ่ง สะท้อนให้เห็นว่าชาวบ้านสามารถใช้กระบวนการวิจัยเป็นเครื่องมือช่วยในการแก้ไขปัญหาอย่างได้ผล

ในขณะที่ทีมพี่เลี้ยงก็เกิดข้อค้นพบและบทเรียนเพื่อเป็นแนวทางในการสนับสนุน ติดตามและ พัฒนาการวิจัยเพื่อท้องถิ่นในจังหวัดสุรินทร์หลายประการด้วยกันที่สำคัญเช่น ค้นพบรูปแบบการติดตาม สนับสนุนในรูปแบบชุดโครงการที่ต้องจัดการเรียนรู้แลกเปลี่ยนระหว่างโครงการเกิดการผสมผสานระหว่าง กระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่นและการจัดรูปองค์กรเคลื่อนไหวของชุมชนเพื่อสร้างพลังหนุนเสริมให้กับ คุณค่าในเชิงเนื้อหา และข้อค้นพบในเชิงเนื้อหา เช่น ความรู้เชิงนิเวศของกลุ่มชาติพันธุ์ (Ethno Ecology) และองค์ความรู้เชิงนิเวศของชนพื้นเมือง (Indigenous Ecology Wisdom) ซึ่งดำรงอยู่และเปลี่ยนแปลง ภายใต้อิทธิพลของเศรษฐกิจ การเมือง และการพัฒนา

ทั้งนี้จากการดำเนินการสนับสนุน ติดตามและเปิดพื้นที่การแลกเปลี่ยนเรียนรู้เรื่องการวิจัยเพื่อท้องถิ่นในจังหวัดสุรินทร์ในประเด็นลุ่มน้ำห้วยเสนง ทำให้ประเด็นปัญหาในห้วยเสนงเป็นที่สนใจของคนในท้องถิ่นทั้งในภาคขององค์กรด้านการพัฒนา ภาคชุมชน ภาคราชการ องค์กรส่วนท้องถิ่นและสถาบันวิชาการในท้องถิ่น ที่มีมุมมองทั้งเชิงวิชาการและการพัฒนา เช่น ในมุมมองประเด็นสาธารณะของท้องถิ่นสุรินทร์ที่มีความสำคัญทั้งภาคเกษตรกรรม-อุตสาหกรรม และความสัมพันธ์เชื่อมกันทั้งในภาคชนบทและภาคเมือง ความสัมพันธ์ในเชิงกฎหมายและนโยบายของการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ แนวทางและรูปแบบการจัดการลุ่มน้ำขนาดเล็กทั้งระบบ เป็นต้น จากข้างต้นทำให้เกิดภาคีความร่วมมือทั้งในเชิงวิชาการและการพัฒนา เช่น เกิดแนวทางการทำงานเชิงวิชาการร่วมกันระหว่างทีมพี่เลี้ยงและกองวิจัยและพัฒนา กับ ศูนย์ส่งเสริมเทคโนโลยีชุมชน มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลอีสาน วิทยาเขตสุรินทร์ และความร่วมมือกับสมาคมภาษาและวัฒนธรรมสุรินทร์เพื่อพัฒนางานวิชาการด้านภาษาและวัฒนธรรมเขมร แนวทางการพัฒนาและจัดทำข้อบัญญัติท้องถิ่นด้านสิ่งแวดล้อมกับองค์การบริหารส่วนตำบล และความร่วมมือในการเผยแพร่ วรรณคดีสุสุธารณะ ผ่านทางสื่อโทรทัศน์ดาวเทียมช่อง 11 อุบลราชธานี ในรายการบอกข่าวเล่าแจ้งสุดสัปดาห์ และผ่านสื่อโทรทัศน์ช่องทีวีไทย (ThaiPBS) ในช่วงนักข่าวพลเมือง โดยร่วมกับศูนย์ข้อมูลท้องถิ่นสุรินทร์และทีมข่าว Esaan Voice และเว็บไซต์สุรินทร์108 สถานีวิทยุ 106 FM green Radio เป็นต้น

1.3 ปัญหาการวิจัย

จากการดำเนินงานติดตามและสนับสนุนโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นในพื้นที่จังหวัดสุรินทร์ที่ผ่านมาพบว่า ด้านภูมิโนเวคและวัฒนธรรมนั้นห้วยเสนงมีต้นกำเนิดจากเทือกเขาพนมดงรักชายแดนประเทศกัมพูชาบริเวณ อ.พนมดงรักและอำเภอกาบเชิงจังหวัดสุรินทร์ ไหลผ่านที่ราบรอนคลื่นบริเวณอำเภอบราสาท ไหลลงสู่ที่ราบลุ่มน้ำชีในบริเวณตัวเมือง อำเภอเมืองจังหวัดสุรินทร์ โดยส่วนมากมีกลุ่มชนเขมร หรือ “เขมรสระเร็น” เป็นชนพื้นเมืองดั้งเดิมตั้งชุมชนอาศัยอยู่ตลอดทั้งลุ่มน้ำ ซึ่งมีลักษณะเฉพาะด้านความรู้ท้องถิ่นเชิงนิเวศ ขณะที่สภาพปัญหาที่เกิดขึ้นในลุ่มน้ำห้วยเสนงที่กระทบกับการดำรงชีวิตของคนในท้องถิ่นนั้นมีสภาพปัญหาที่แตกต่างกันไปตามลักษณะภูมิโนเวค เช่น ภูมิโนเวคภูเขา (พนม) ที่มีลักษณะของพื้นที่ต้นน้ำที่เสื่อมโทรมลง การพังทลายของหน้าดิน และการขยายตัวของพื้นที่เกษตรเชิงพานิชย์ที่มีการใช้สารเคมีอย่างเข้มข้น เป็นต้น ขณะที่ในมิติของภาคเมืองและภาคชนบทมักประสบปัญหาการแย่งชิงทรัพยากรน้ำในช่วงหน้าแล้ง ปัญหาน้ำเสียจากเมือง ซึ่งปัญหาต่าง ๆ เหล่านี้ไม่ได้ถูกจัดการแก้ไขอย่างเป็นระบบ หรือมีกลไกหน่วยงานที่มีหน้าที่เฉพาะ

ทั้งนี้จากมุมมองเชิงนโยบายของการจัดการทรัพยากรน้ำของประเทศไทยมักมองการจัดการทรัพยากรน้ำไปที่หน่วยของการจัดการลุ่มน้ำขนาดใหญ่จำนวน 25 ลุ่มน้ำ ทำให้ละเลยและให้ความสำคัญน้อยกับลุ่มน้ำขนาดเล็กที่มีความสำคัญทั้งในเชิงเศรษฐกิจและสังคมของคนในท้องถิ่น (เช่นห้วยเสนง) ดังนั้นในเชิงการพัฒนาการจัดการทรัพยากรน้ำในอนาคตจึงควรให้ความสำคัญกับลุ่มน้ำขนาดเล็กและเน้นการจัดการเชิงคุณภาพที่สอดคล้องกับสภาพทางภูมิโนเวคและวัฒนธรรมของผู้คนในท้องถิ่นนั้นๆ

ในเชิงวิชาการความรู้ในเรื่องของการจัดการลุ่มน้ำนั้นยังแยกส่วนและกระจุกตัวด้วยเงื่อนไขของความเป็นศาสตร์ เช่น เศรษฐศาสตร์ของการใช้น้ำ, เศรษฐศาสตร์ระบบเกษตร เป็นต้น หรือไม่ก็ถูกแยกส่วน

ตามกลุ่มผู้ใช้ประโยชน์ ซึ่งมักจะมีความคิดที่อยู่เบื้องหลังคือความคิดเชิงการพัฒนาต่าง ๆ เช่น การใช้น้ำของภาคเมือง, การใช้น้ำของภาคอุตสาหกรรม, การใช้น้ำในภาคเกษตรกรรม หรือการจัดการน้ำของภาคชุมชน เป็นต้น ขณะที่ระบบความสัมพันธ์ของผู้คนที่สัมพันธ์กับฐานทรัพยากรตลอดทั้งลุ่มน้ำทั้งในมิติเศรษฐกิจ สังคม และการจัดการเชิงสถาบันนั้นยังไม่กว้างขวางมากนัก ขณะที่การจัดการลุ่มน้ำขนาดเล็กนั้นเกี่ยวข้องกับองค์กรหน่วยงานทั้งในส่วนกลางและในท้องถิ่นหลายองค์กร ที่จัดการไปตามฐานความรู้ของแต่ละหน่วยงาน เช่น กรมชลประทาน กรมส่งเสริมการเกษตรฯ กรมพัฒนาชุมชนกรมการปกครอง กรมพัฒนาที่ดิน องค์การบริหารส่วนจังหวัด องค์การบริหารส่วนท้องถิ่น ฯลฯ

จากปรากฏการณ์ด้านการพัฒนาลุ่มน้ำและด้านวิชาการจากข้างต้นสะท้อนให้เห็นว่า ประการแรกถึงแม้ว่าจะมีหน่วยงานต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการจัดการลุ่มน้ำขนาดเล็ก ทั้งส่วนกลางและส่วนท้องถิ่น แต่ก็ยังเกิดปัญหาทั้งต่อระบบนิเวศของลุ่มน้ำขนาดเล็กและต่อวิถีชีวิตของคนในท้องถิ่น จนก่อให้เกิดกลุ่มอนุรักษ์และฟื้นฟูลุ่มน้ำในหลายพื้นที่ ดังนั้นการทำความเข้าใจเกี่ยวกับแนวทางการพัฒนาลุ่มน้ำขนาดเล็กจึงมีความสำคัญยิ่งในภาวะปัจจุบัน อันจะเป็นจุดเริ่มต้นของหาแสวงหาแนวทางร่วมในการจัดการลุ่มน้ำขนาดเล็ก ประการที่สอง ถึงแม้ว่าการศึกษาหาความรู้ในเรื่องของการจัดการน้ำที่ผ่านมาจะเป็นที่สนใจของคนในหลายวงการ ทั้งวงวิชาการ วงการพัฒนาของรัฐและเอกชน แต่ก็ยังแยกส่วนเป็นกลุ่มๆ เช่น กลุ่มเกษตร กลุ่มอุตสาหกรรม ภาคเมือง ภาคชุมชน หรือแม้แต่ในนโยบายของการอ้างสิทธิความเป็นเจ้าของทรัพยากร เช่น สิทธิของรัฐ สิทธิของชุมชน ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงภาวะของการแย่งชิงการจัดการทรัพยากรในลุ่มน้ำ ดังนั้นการทำความเข้าใจต่อฐานทรัพยากรธรรมชาติในฐานะ “ทรัพยากรร่วมกัน” อันจะนำไปสู่การวางแผนจัดการร่วมกันของคนในท้องถิ่นและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง โดยใช้ศักยภาพและปัญหาของพื้นที่เป็นตัวตั้ง เพื่อสร้างความรู้และรูปธรรมใหม่ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติเชิงพื้นที่ จึงเป็นประเด็นที่น่าสนใจทั้งการศึกษาและการพัฒนา

อีกทั้งการดำเนินการสนับสนุนโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นในจังหวัดสุรินทร์ที่ผ่านมานั้นเนื่องจากการเปิดพื้นที่ในการดำเนินการใหม่จึงเน้นการสร้างกระบวนการเรียนรู้ สร้างรูปธรรมและตัวตนของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในระดับพื้นที่วิจัยเป็นหลักดังนั้นในระยะนี้จึงเป็นการขยายแนวคิด กระบวนการและผลของการวิจัยเพื่อท้องถิ่นในจังหวัดสุรินทร์และสะท้อนผลต่อระดับนโยบายการจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำในระดับกว้าง

2. กรอบแนวคิดการดำเนินงาน 3 ปี

ใช้แนวคิดและกระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่นเป็นกระบวนการที่สำคัญในการสร้างการมีส่วนร่วมทั้งการแสวงหาความรู้และการพัฒนาและเรียนรู้ร่วมกันของภาคส่วนต่างทั้งภาครัฐ เอกชน ภาคชุมชน ภาควิชาการ แสวงหารูปแบบและแนวทางในการจัดการลุ่มน้ำขนาดเล็กในพื้นที่จังหวัดสุรินทร์ โดยการแสวงหารูปแบบและแนวทางการจัดการลุ่มน้ำขนาดเล็กบนฐานความรู้ท้องถิ่นควบคู่ประสานกับการจัดการเชิงสถาบัน และเชื่อมโยงองค์ความรู้ท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติสู่สังคมท้องถิ่น สุรินทร์อันจะเป็นคำตอบและทางออกต่อภาวะปัญหาในการจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำของทั้งพื้นที่วิจัยและสังคมไทยในอนาคต โดยมีกรอบแนวคิดการดำเนินการดังนี้

4. แนวคิดที่ใช้ในการดำเนินโครงการ

แนวคิดความรู้ท้องถิ่นเชิงนิเวศ ในการศึกษาในครั้งนี้ใช้แนวคิดจากการศึกษาของ Fikert Berkes (1999) ที่ได้ให้ความหมายและคำจำกัดความของ “ความรู้ท้องถิ่นด้านทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม” และได้เสนอในแนวกรอบการวิเคราะห์ (Levels of analysis in traditional knowledge and management systems) ว่า ความรู้ท้องถิ่นด้านทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม มีด้วยกัน 4 ระดับ¹ คือ 1) ความรู้ท้องถิ่นด้านทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมที่เกี่ยวกับกายภาพ, ภูมินิเวศและชีวนิเวศ (Local knowledge of Land, Animals) 2) ความรู้ท้องถิ่นด้านทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมที่เกี่ยวกับการจัดการและการใช้ประโยชน์ (Land and Resource Management Systems) 3) ความรู้ท้องถิ่นด้านทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมที่เกี่ยวกับการจัดการเชิงสถาบัน, องค์กรและความเป็นธรรมของคนในชุมชน (Social Institutions) และ 4) ความรู้ท้องถิ่นด้านทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมที่เกี่ยวกับโลกทัศน์ของชุมชนต่อทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม (World View) ซึ่งสอดคล้องกับข้อค้นพบเบื้องต้นจากการศึกษาของชุดโครงการวิจัยลุ่มน้ำห้วยเสนงที่ผ่านมา และใช้**แนวคิดนิเวศวิทยาชาติพันธุ์**² (ethno ecology) เพื่อช่วยในการมองความรู้เชิงนิเวศที่ลงรายละเอียดทั้งในเชิงระบบนิเวศ การจัดการ การจัดองค์กร และโลกทัศน์เชิงนิเวศ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความรู้ ความเชื่อของแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ ในการศึกษาเฉพาะกลุ่มชาติพันธุ์ในพื้นที่ศึกษาซึ่งจะทำให้แนวคิดความรู้ท้องถิ่นเชิงนิเวศมีความชัดเจนมากขึ้น

¹ SACRED ECOLOGY: Tradition Ecological Knowledge and Resource Management/ Fikret Berkes, 1999

² นิเวศวิทยาชาติพันธุ์ ทรัพยากรชีวภาพและสิทธิชุมชน/ยศ สันตสมบัติและคณะ. 2547

จากแนวคิดความรู้ท้องถิ่นเชิงนิเวศและนิเวศวิทยาชาติพันธุ์แม้จะมีปัญหาที่การมอง “ความรู้ท้องถิ่นด้านทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม” ในลักษณะหยุดนิ่งในสองมิติ คือ 1) ในมิติประวัติศาสตร์, พัฒนาการ การเปลี่ยนแปลงของความรู้ท้องถิ่นเชิงนิเวศ และ 2) ในมิติเชิงโครงสร้าง, การเมืองเรื่องการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ, และนโยบายการจัดการทรัพยากรธรรมชาติภายในรัฐและนอกรัฐ ดังนั้นในการศึกษาครั้งนี้คณะผู้วิจัยจึงใช้มุมมองเชิงนิเวศวิทยาการเมือง (political ecology) เพื่อช่วยในการศึกษาในมิติเชิงโครงสร้างของการจัดการทรัพยากร ความสัมพันธ์เชิงนโยบายของการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ศึกษา โดยเฉพาะนิเวศวิทยาการเมืองในประเทศโลกที่สาม³ (third world political ecology) ที่เปลี่ยนกระบวนทัศน์จากความขัดแย้งในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติว่าเป็นปัญหาเชิงชนชั้นสู่การมองปัญหาความสัมพันธ์ทางอำนาจที่ไม่เท่าเทียมกันในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และมุ่งให้ความสำคัญกับกลุ่มผู้ใช้ทรัพยากรธรรมชาติเป็นสำคัญ ดังนั้นในการศึกษาครั้งนี้จึงใช้แนวทางในการศึกษาดังนี้ คือ 1) สำรวจความสัมพันธ์เชิงอำนาจของการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในมุมมองเชิงนโยบายโดยใช้การวิเคราะห์ผู้กระทำการในกระบวนการดังกล่าว 2) การเข้าถึงการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและความขัดแย้งในการเข้าถึงการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ (conflict over access) ของคนในท้องถิ่นและผู้ใช้ทรัพยากร

และในเชิงการพัฒนาปฏิบัติการคณะผู้ศึกษาจะใช้แนวคิดการมีส่วนร่วมในการพัฒนา โดยเฉพาะ แนวคิดการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติเพื่อเป็นแนวทางในการปฏิบัติการ โดยเน้นการมีส่วนร่วมในทุกระดับบนพื้นฐานของความเสมอภาคเท่าเทียมตั้งแต่ในระดับของการ ร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมรับผลประโยชน์และร่วมแก้ไขปัญหา และร่วมกันทุกภาคส่วนในการศึกษาและปฏิบัติการในการแก้ไขปัญหา

5. เป้าหมายการดำเนินงาน 3 ปี (2554- 2556)

- 1) เกิดการสนับสนุนให้เกิดการพัฒนาโครงการวิจัยและดำเนินการวิจัยเพื่อท้องถิ่นอย่างต่อเนื่อง โดยใช้ยุทธศาสตร์เชิงพื้นที่ลุ่มน้ำห้วยเสนงเพื่อให้เกิดการจัดการลุ่มน้ำเชิงบูรณาการ
- 2) สามารถขยายพื้นที่โดยให้ความสำคัญกับฐานทรัพยากรธรรมชาติในบริเวณพื้นที่ต้นน้ำของจังหวัดสุรินทร์ (บริเวณเทือกเขาพนมดงรัก ชายแดนกัมพูชา)
- 3) เกิดรูปแบบหรือกลไกในการจัดการลุ่มน้ำห้วยเสนงโดยกระบวนการมีส่วนร่วมจากทุกภาคส่วนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง
- 4) สามารถผลักดันกระบวนการงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นให้เป็นเครื่องมือการทำงานร่วมกับสถาบันวิชาการในท้องถิ่นเพื่อพัฒนาและยกระดับความรู้ทางวิชาการในพื้นที่ลุ่มน้ำห้วยเสนง
- 5) มีการจัดทำรูปแบบชุดความรู้ท้องถิ่นเชิงวิชาการในลุ่มน้ำห้วยเสนงอย่างน้อย 3 เล่ม
- 6) มีการจัดสัมมนาวิชาการเพื่อท้องถิ่นอย่างน้อย 3 ครั้ง

3

THIRD WORD POLITICAL ECOLOGY , Raymond L. Bryant and Sine'ad Bailey, 1997

6. เป้าหมายการดำเนินงาน 1 ปี (2554) และแนวทางในการสนับสนุนให้เกิดการวิจัยเพื่อท้องถิ่น

1) เป้าหมายการดำเนินงานในปี 2554

- (1) เกิดฐานข้อมูลสภาพปัญหาและศักยภาพชุมชนบริเวณต้นน้ำตลอดแนวเทือกเขาพนมดงรัก ชายแดนกัมพูชา
- (2) เกิดการสนับสนุนให้เกิดโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นในกลุ่มน้ำห้วยเสนงอย่างน้อย 7 โครงการ
- (3) เกิดแบบแผนในการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมในพื้นที่ต้นแบบด้วยกระบวนการจัดทำข้อบัญญัติท้องถิ่นด้านการจัดการทรัพยากรอย่างน้อย 1 ตำบล
- (4) เกิดแนวทางการร่วมมือในการพัฒนาและยกระดับวิชาการเพื่อท้องถิ่นอย่างน้อย 1 สถาบัน
- (5) เกิดการสัมมนาวิชาการเพื่อท้องถิ่นสุรินทร์อย่างน้อยปีละ 1 ครั้ง

2) แนวทางสนับสนุนให้เกิดการวิจัยเพื่อท้องถิ่นในสุรินทร์ ปี 2554

- (1) แนวทางการสนับสนุนการวิจัยเพื่อท้องถิ่น เพื่อให้เกิดการจัดทำข้อบัญญัติท้องถิ่นด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในกลุ่มน้ำห้วยเสนง
- (2) แนวทางการสนับสนุนการวิจัยเพื่อท้องถิ่น เพื่อให้เกิดการจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นในสาระทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมและวัฒนธรรมที่สัมพันธ์กับฐานทรัพยากรของท้องถิ่นในกลุ่มน้ำห้วยเสนง
- (3) แนวทางการสนับสนุนการวิจัยเพื่อท้องถิ่น เพื่อให้เกิดกลไก รูปแบบในการจัดการกลุ่มน้ำห้วยเสนงเชิงบูรณาการจากทุกภาคส่วน และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง (ระดับตำบล อำเภอ หรือ จังหวัด)
- (4) แนวทางการสนับสนุนการวิจัยเพื่อท้องถิ่น เพื่อให้เกิดการพัฒนาแบบการใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสมในการจัดการน้ำทั้งในภาคเมืองและภาคชุมชน

7. คำถามการวิจัย

- 1) จะสามารถใช้แนวคิดและกระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่นพัฒนารูปแบบและกลไกในการจัดการลุ่มน้ำขนาดเล็ก (ห้วยเสนง) โดยกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน ภาครัฐ องค์กรส่วนท้องถิ่น ภาคเอกชน และภาควิชาการได้อย่างไร
- 2) จะสามารถสนับสนุนให้เกิดโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นในการพัฒนาและยกระดับวิชาการเพื่อท้องถิ่นได้อย่างไร

8. วัตถุประสงค์

- 1) เพื่อศึกษาและพัฒนา รูปแบบการสนับสนุนและติดตามโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นในจังหวัดสุรินทร์อย่างต่อเนื่อง
- 2) เพื่อศึกษารูปแบบและกลไกในการจัดการลุ่มน้ำขนาดเล็กโดยกระบวนการมีส่วนร่วมจากทุกภาคส่วนในพื้นที่จังหวัดสุรินทร์
- 3) เพื่อศึกษาและพัฒนาความร่วมมือในการยกระดับวิชาการเพื่อท้องถิ่นในจังหวัดสุรินทร์
- 4) เพื่อศึกษาสถานการณ์ปัญหาด้านทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ต้นน้ำ(ชายแดน)ของจังหวัดสุรินทร์

9. วิธีการดำเนินการ

(1) เน้นการพัฒนาโครงการวิจัยเพื่อช่วยตอบโจทย์เป้าหมายในสามปีตามแนวทางของการสนับสนุนทั้ง 4 ด้าน คือ 1) แนวทางการสนับสนุนการวิจัยเพื่อท้องถิ่น เพื่อให้เกิดการจัดทำข้อบัญญัติท้องถิ่นด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในลุ่มน้ำห้วยเสนง 2) แนวทางการสนับสนุนการวิจัยเพื่อท้องถิ่น เพื่อให้เกิดการจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นในสาระทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมและวัฒนธรรมที่สัมพันธ์กับฐานทรัพยากรของท้องถิ่นในลุ่มน้ำห้วยเสนง 3) แนวทางการสนับสนุนการวิจัยเพื่อท้องถิ่น เพื่อให้เกิดกลไก รูปแบบในการจัดการลุ่มน้ำห้วยเสนงเชิงบูรณาการจากทุกภาคส่วน และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง (ระดับตำบล อำเภอ หรือ จังหวัด) 4) แนวทางการสนับสนุนการวิจัยเพื่อท้องถิ่น เพื่อให้เกิดการพัฒนา รูปแบบการใช้ น้ำ เทคโนโลยีที่เหมาะสมในการจัดการน้ำทั้งในภาคเมืองและภาคชุมชน และสร้างกระบวนการติดตามหนุนเสริมในรูปแบบของชุดโครงการ

(2) การสร้างพื้นที่ต้นแบบในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในลุ่มน้ำโดยกระบวนการงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นโดยร่วมกับภาคีในพื้นที่ เช่น องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น สถาบันทางวิชาการ หน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้อง ภาคเอกชนและประชาสังคมเมืองสุรินทร์ เป็นต้น

(3) การยกระดับองค์ความรู้ท้องถิ่นเพื่อสร้างพลังและเครือข่ายในการพัฒนาและเครือข่ายทางด้านวิชาการเพื่อท้องถิ่นในจังหวัดสุรินทร์และเปิดพื้นที่ด้านความรู้ท้องถิ่นในรูปแบบเวทีสัมมนาวิชาการเพื่อท้องถิ่นในจังหวัดสุรินทร์ การผลิตเอกสารทางวิชาการเพื่อท้องถิ่น การผลิตสื่อ เพื่อการเผยแพร่สู่สาธารณะ และการจัดทำสื่อเพื่อการเผยแพร่ทั้งภายในพื้นที่และสาธารณะ

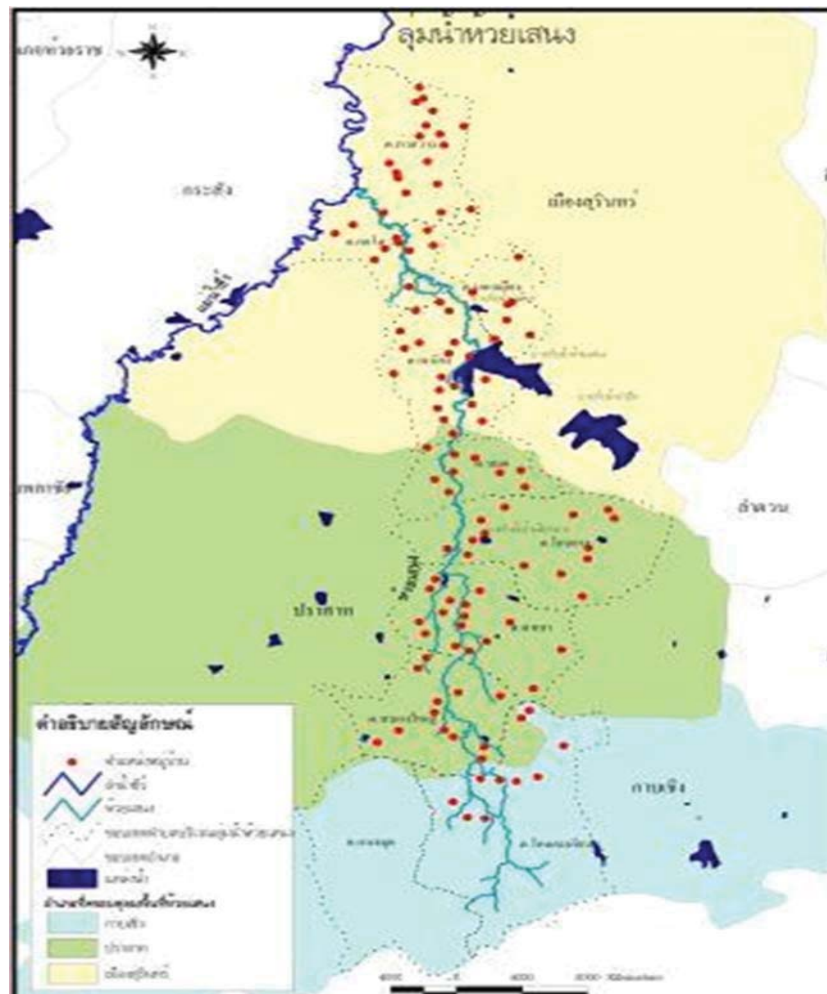
(4) การสร้างเครือข่ายความร่วมมือของนักวิจัยท้องถิ่น เพื่อพัฒนารูปแบบ กลไก และแนวทางในการจัดการลุ่มน้ำขนาดเล็ก ร่วมกับทุกภาคส่วนทุกหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

10.ขอบเขตการดำเนินงาน

10.1 ขอบเขตพื้นที่

ในการดำเนินโครงการได้กำหนดขอบเขตพื้นที่ในการดำเนินงานที่ครอบคลุมในพื้นที่ 3 อำเภอ (กาบเชิง, ปราสาท, เมืองสุรินทร์) 12 ตำบล 170 หมู่บ้านในลุ่มน้ำห้วยเสนงจังหวัดสุรินทร์เป็นพื้นที่เป้าหมายหลักและหมู่บ้านในอำเภอที่อยู่ติดและใกล้เคียงแนวเขตชายแดนไทย-กัมพูชา 3 อำเภอ คืออำเภอ

พนมดงรัก อำเภอสังขละ อำเภอบัวเขต เป็นพื้นที่ขยายในประเด็นการจัดการทรัพยากรต้นน้ำของจังหวัดสุรินทร์ ดังแสดงในแผนที่

10.2 ขอบเขตเนื้อหา

1. การศึกษาและพัฒนาแบบแผนการติดตามสนับสนุนโครงการวิจัยในพื้นที่
2. ศึกษาแบบในการจัดการฐานทรัพยากรลุ่มน้ำขนาดเล็ก ทั้งในระดับ หมู่บ้าน ตำบล และระดับลุ่มน้ำขนาดเล็ก (ห้วยเสนง)
3. การศึกษาสังเคราะห์และยกระดับชุดความรู้งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นสุรินทร์
4. ศึกษาแบบแผนการสร้างเครือข่ายความร่วมมือของนักวิจัยท้องถิ่น หน่วยงาน องค์กร ภาคี ในการดำเนินการวิจัยเพื่อท้องถิ่นจังหวัดสุรินทร์ทั้งเครือข่ายการพัฒนาและเครือข่ายทางด้านวิชาการ

10.3 ขอบเขตกลุ่มเป้าหมาย

กลุ่มและหน่วยงานเป้าหมายในการดำเนินงานโครงการประกอบด้วย:

1. ทีมวิจัย ชาวบ้าน ผู้นำชุมชน ผู้นำกลุ่ม ผู้รู้ พระสงฆ์ ครู เด็กเยาวชนในพื้นที่จังหวัดสุรินทร์
2. หน่วยงานรัฐในระดับตำบล อำเภอ ระดับจังหวัด เช่น ทรัพยากรจังหวัด, ชลประทานจังหวัด, ท้องถิ่นจังหวัดสุรินทร์,
3. องค์กรท้องถิ่น เช่น องค์การบริหารส่วนตำบล เทศบาลตำบล องค์การบริหารงานส่วนจังหวัด (อบจ.)
4. สถาบันทางวิชาการ สถาบันการศึกษา เช่น มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลอีสาน วิทยาเขตสุรินทร์ สมาคมภาษาและวัฒนธรรมสุรินทร์ เป็นต้น
5. หน่วยงานสื่อในและนอกพื้นที่ เช่น วิทยุชุมชน เคเบิลทีวี โครงการสื่อสร้างสรรค์สุขอุบล ทีวีดาวเทียม ช่อง 11 อุบลราชธานี และ esaan voice

10.4 ขอบเขตระยะเวลา ปีที่ 1

ระยะเวลาในการดำเนินงาน 12 เดือนโดยเริ่มดำเนินการตั้งแต่วันที่ 1 ตุลาคม พ.ศ. 2553 ถึงวันที่ 30 กันยายน พ.ศ. 2554

11. แผน/กิจกรรมการดำเนินงาน 1 ปี

1) แผนพัฒนาโครงการวิจัยใหม่

วัตถุประสงค์ : เพื่อพัฒนาโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่น กลั่นกรองโครงการในระดับพื้นที่โดยกระบวนการมีส่วนร่วมของคนในท้องถิ่นเพื่อสนับสนุนเป้าหมายใน 3ปี

กิจกรรมการดำเนินงาน

- 1.1) ประชุมเพื่อพัฒนาโจทย์วิจัยและจัดทำข้อเสนอโครงการวิจัย 7 พื้นที่
- 1.2) ประชุมพิจารณากลั่นกรองโครงการวิจัยในระดับพื้นที่จังหวัด
- 1.3) ประชุมเพื่อทำความเข้าใจและออกแบบกระบวนการติดตามและสนับสนุนร่วมกันของโครงการใหม่

2) แผนจัดการเรียนรู้โดยกระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่น

วัตถุประสงค์ : เพื่อสนับสนุนและจัดการเรียนรู้แก่นักวิจัยและผู้สนใจโดยใช้แนวคิดและกระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่น และติดตามการดำเนินการวิจัยในพื้นที่สุรินทร์

กิจกรรมการดำเนินงาน

- 2.1) อบรมนักวิจัยใหม่
- 2.2) กิจกรรมติดตามและสนับสนุนการศึกษาวิจัยในระดับพื้นที่โครงการ

- 2.3) กิจกรรมสรุปบทเรียนระหว่างทางของโครงการวิจัยใหม่
- 2.4) อบรมการเขียนรายงานฉบับสมบูรณ์โครงการเก่า 8 โครงการ
- 2.5) กิจกรรมติดตามและสนับสนุนการศึกษาวิจัยระดับพื้นที่โครงการเก่าจำนวน 8 โครงการ
- 2.6) เวทีนำเสนอผลการศึกษาสู่สาธารณะจำนวน 5 โครงการ

3) แผนยกระดับองค์ความรู้เพื่อสร้างพลังและขยายเครือข่ายงานวิจัยในพื้นที่

วัตถุประสงค์ : เพื่อพัฒนาและยกระดับองค์ความรู้ท้องถิ่นสู่วิชาการเพื่อท้องถิ่นและสร้างเครือข่ายการพัฒนาและเครือข่ายวิชาการในท้องถิ่นสุรินทร์

กิจกรรมการดำเนินงาน

- 3.1) สรุปบทเรียนการสนับสนุนการทำงานของโครงการ
- 3.2) อบรมการเขียนบทความวิชาการ/สารคดี/RE/การผลิตสื่อเพื่อการเผยแพร่สู่สาธารณะ
- 3.3) เวทีสัมมนาวิชาการเพื่อท้องถิ่นสุรินทร์

4) แผนการสำรวจสถานการณ์ปัญหาด้านการจัดการทรัพยากรในพื้นที่ต้นน้ำสุรินทร์(ชายแดน)

วัตถุประสงค์ : เพื่อสำรวจและจัดทำฐานข้อมูลชุมชนในพื้นที่ต้นน้ำของจังหวัดสุรินทร์บริเวณชายแดนกับพม่าด้านศักยภาพและปัญหาการจัดการทรัพยากรในพื้นที่ต้นน้ำ

กิจกรรมการดำเนินงาน

- 4.1) ลงพื้นที่สำรวจสถานการณ์ปัญหาทรัพยากรของชุมชนใน อ.พนมดงรัก
- 4.2) ลงพื้นที่สำรวจสถานการณ์ปัญหา ทรัพยากรของชุมชนใน อ.กาบเชิง
- 4.3) ลงพื้นที่สำรวจสถานการณ์ปัญหา ทรัพยากรของชุมชนใน อ.สังขะ
- 4.4) ลงพื้นที่สำรวจสถานการณ์ปัญหาทรัพยากรของชุมชนใน อ.บัวเชด

12. ผลที่คาดว่าจะได้รับ

1. มีฐานข้อมูลศักยภาพและปัญหาด้านทรัพยากรธรรมชาติบริเวณต้นน้ำของชุมชน (ชายแดน)
2. เกิดโครงการวิจัยใหม่ อย่างน้อย 7 โครงการ
3. เกิดพื้นที่ต้นแบบในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนและท้องถิ่นในระดับ ชุมชน ตำบล และระดับลุ่มน้ำโดยกระบวนการงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น
4. เกิดชุดความรู้งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นและยกระดับสู่งานวิชาการเพื่อท้องถิ่นอย่างน้อยสามเรื่อง
5. มีเอกสาร/บทความทางวิชาการ สื่อวิดีโอ สื่อหนังสือ/สิ่งพิมพ์ และสื่ออินเทอร์เน็ต เพื่อการเผยแพร่ทั้งภายในพื้นที่และภายนอกพื้นที่
6. มีแนวทางการพัฒนาเครือข่ายความร่วมมืองานวิจัยเพื่อท้องถิ่นทั้งในด้านการพัฒนาและด้านวิชาการในท้องถิ่นสุรินทร์
7. เกิดการใช้ประโยชน์จากงานวิจัย (RE) อย่างน้อยโครงการละ 7 เรื่อง

8. เกิดการสนับสนุนให้ปิดโครงการอย่างน้อย 5 โครงการ

13. คณะผู้รับผิดชอบโครงการ

13.1 ผู้รับผิดชอบโครงการ

1) นายอภิรักษ์ บุญทอง	ผู้ประสานงานโครงการ
2) นายเชษฐา ส่งพันธ์	ผู้ช่วยผู้ประสานงานโครงการ

13.2 ทีมที่ปรึกษาโครงการ

1) พระครูโสภณบุญญกิจ	รองเจ้าคณะอำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์
2) ผศ. จันทรฉัตรฉาย สังเกตกิจ	หัวหน้ากองงานวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคล
อีสาน วิทยาเขตสุรินทร์
3) นายรุ่งวิจิต คำงาม	ผู้ประสานงานศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นจังหวัดศรีสะเกษ
4) นายชัยมงคล ฉลิสมุขจิตศรี	สมาคมภาษาและวัฒนธรรมจังหวัดสุรินทร์
5) นายศักดิ์ชัย ยอดเยี่ยม	ผอ.โรงเรียนโคกตะเคียนวิทยา, ประธานเครือข่ายครูต้นน้ำชายแดนเขา
แหลม – พนมขอว์
6) นายศักดิ์ดา สีสาม	ผอ.สถานีวิทยุ106FM กรีนเรดิโอ จังหวัดสุรินทร์

บทที่ 2

ทบทวนแนวคิดและงานศึกษาที่เกี่ยวข้อง

2.1 ความเป็นมาของนโยบายน้ำและการเมืองทรัพยากรน้ำในประเทศไทย

ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี พ.ศ.2475 ภายใต้การบริหารประเทศของจอมพล ป. พิบูลสงคราม แนวคิดเรื่องการสร้างเขื่อนก็ขยายตัวอย่างรวดเร็วในประเทศไทย เพราะว่าจอมพล ป. พิบูลสงคราม มองว่าการสร้างเขื่อนคือการสร้างชาติเช่นเดียวกับบรรดาผู้นำชาติเกิดใหม่ทั้งหลาย¹ จอมพล ป. ให้ความสำคัญกับการพัฒนาแหล่งน้ำของประเทศ โดยเฉพาะการสร้างเขื่อน ดังจะเห็นได้จากในปี พ.ศ. 2482 รัฐบาลได้ก่อตั้งโรงเรียนการชลประทานขึ้น ซึ่งเป็นจุดกำเนิดของคณะวิศวกรรมชลประทาน มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ที่มีบทบาทในการศึกษาเรื่องเขื่อนและการชลประทาน ขณะที่ประเทศไทยได้มีการวางรากฐานงานสำรวจ และเก็บสถิติมูลฐานของแหล่งพลังงานน้ำในแม่น้ำสายต่างๆ ตั้งแต่ปี 2497 แล้ว ด้วยการสนับสนุนของสหรัฐอเมริกาที่มาในนามของ ธนาкарโลก พร้อมทั้งเงินช่วยเหลือ (แท้ที่จริงคือเงินกู้ยืม) ทั้งนี้ก็เพื่อจะใช้ในการวางแผนจัดตั้งโครงการพัฒนาพลังงานไฟฟ้าพลังน้ำในประเทศไทย โดยเฉพาะสหรัฐอเมริกาได้มีเป้าหมายที่สำคัญในพื้นที่ภาคอีสานของไทย ทั้งห่มทะเลและเอาใจใส่ผ่านทางแผนพัฒนาลุ่มน้ำโขง เพื่อต่อต้านการแทรกซึมของลัทธิคอมมิวนิสต์ในดินแดนที่เคยเป็นอินโดจีนของฝรั่งเศส ได้แก่ ลาว เวียดนามและกัมพูชา จึงทำให้ภาคอีสานของประเทศไทย ซึ่งตั้งอยู่ติดกับอินโดจีนกลายเป็นดินแดนที่มีความเปราะบาง อ่อนไหวและสำคัญยิ่งทางยุทธศาสตร์การทหารของสหรัฐดังจะเห็นได้จากในปี พ.ศ.2504 ซึ่งเป็นปีแรกของการเริ่มแผนพัฒนาเศรษฐกิจฉบับที่ 1 เขื่อนขนาดใหญ่แห่งแรกของประเทศคือ เขื่อนภูมิพลได้ถูกสร้างขึ้นและเพิ่มขึ้นในทุกแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ภายหลังการล่มสลายของสหภาพโซเวียตซึ่งทำให้สงครามเย็นอ่อนตัวลงและทำให้เป้าหมายของประชาชาติมุ่งไปสู่การแข่งขันทางด้านเศรษฐกิจอย่างเต็มตัว พร้อมกับการประกาศตัวของ “ลัทธิเสรีนิยมใหม่” ที่ประกาศหา “กลไกตลาดเสรี” และพยายามผลักดันให้ “ตลาดเสรี” เข้าไปจัดการรูปแบบการดำเนินชีวิตของคนในสังคมโลกโดยได้ “ส่งผ่านวาทกรรม” ต่างๆ ในชุดของ “การพัฒนาที่ยั่งยืน” เช่น กระแสของวาทกรรม “การจัดการทรัพยากรน้ำเชิงบูรณาการ” ที่เริ่มก่อตัวมาเมื่อประมาณ 10 กว่าปีที่แล้ว และมักจะห้อยท้ายด้วย “เพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน” อันเนื่องมาจากข้อเสนอแนะของที่ประชุมสหประชาชาติปี 2535 ว่าด้วยสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา หรือที่เรียกกันว่า Agenda 21 ดังเช่น “...เป็นกระบวนการซึ่งจะช่วยนานาประเทศ แก้ไขปัญหาที่เกี่ยวข้องกับน้ำให้เกิดคุ้มค่าและตามแนวทางความยั่งยืน” นอกจากนี้จะต้องมีการสร้างจิตสำนึกให้เกิดขึ้นทั่วโลกว่า น้ำเป็นสิ่งสำคัญ และมีบทบาทในการพัฒนาที่ยั่งยืน ดังนั้นชาวโลกต้องยกระดับความรู้ในเรื่องการหมุนเวียนน้ำมาใช้ใหม่ และการเพิ่มสมรรถวิสัยต่อการจัดการทรัพยากรน้ำที่หายากนี้ ซึ่งทั้งหมดนี้ จะบรรลุผลได้ด้วยการตั้งสติปัญญาของมนุษย์ออกมาใช้ และส่งเสริมวัฒนธรรมการอนุรักษ์น้ำ ตลอดจนการ “ปฏิวัติสีน้ำเงิน” ในการประชุมหนแรกนั้น² ผู้เข้า

¹ ไชยณรงค์ เศรษฐเชื้อ, 2543

² การประชุมระหว่างประเทศ ว่าด้วยเรื่องน้ำของโลกขึ้นที่ประเทศ ต่างๆ ดังนี้ ครั้งที่ 1: ปี 2540 ณ ประเทศโมร็อกโก ครั้งที่ 2: ปี 2543 ณ กรุงเฮก ประเทศเนเธอร์แลนด์ ครั้งที่ 3: ปี 2546 ณ ประเทศญี่ปุ่น

ประชุมได้ร่วมกันกำหนด "หลักจริยธรรมในการใช้น้ำครั้งใหม่" เพื่อต่อสู้กับปัญหาการขาดแคลนน้ำโลกดัง นั้น การประชุมน้ำโลกในครั้งที่สองจึงเป็นการสานต่องานที่ทำค้างไว้ โดยจะมีการผลักดัน "แผนปฏิบัติการ" สำหรับน้ำในอีก 25 ปีข้างหน้า เพื่อให้ชาวโลกมีน้ำสะอาดไว้ดื่มกิน ชำระร่างกาย และทำการเกษตร อย่างทั่วถึงในปี 2568 ผู้รับหน้าที่ทำงาน คือ "คณะกรรมการการโลกว่าด้วยน้ำสำหรับศตวรรษที่ 21" ซึ่งมี สำนักงานใหญ่ตั้งอยู่ในกรุงปารีส ฝรั่งเศส คณะกรรมการชุดนี้ตั้งเป้าหมายว่า จะเพิ่มการลงทุนในการ จัดหาน้ำทั่วโลกขึ้นเป็นปีละ 180,000 ล้านดอลลาร์ โดยมีหน่วยงานที่เข้ามาดูแลคือ หน่วยงานของ สหประชาชาติมี 2 แห่ง ซึ่งมีหน้าที่ดูแลเรื่องน้ำโดยตรง คือ 1) องค์การการศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรม แห่งสหประชาชาติ (ยูเนสโก) 2) คณะกรรมการการเศรษฐกิจและสังคมสำหรับเอเชียและแปซิฟิก (เอเอสเคป) ดังนั้น ในปี พ.ศ. 2535 สมัชชาสหประชาชาติ จึงได้ประกาศให้วันที่ 22 มีนาคม ของทุกปีเป็น "วันน้ำ ของโลก" หรือ "World Day for Water"

ปี 2545 ในการประชุมสิ่งแวดล้อมโลกที่ Johannesburg, คณะกรรมการที่ปรึกษาด้านเทคนิค ขององค์กรพันธมิตรน้ำโลก (the Technical Advisory Committee of Global Water Partnership ; GWP-TAC) ได้ให้นิยาม IWRM ว่า³ เป็นกระบวนการที่ส่งเสริมให้เกิดการประสานความร่วมมือการพัฒนา และการจัดการน้ำ ที่ดิน และทรัพยากรที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน เพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดในด้านเศรษฐกิจ และความเท่าเทียมกันในด้านสวัสดิการสังคม โดยอยู่บนฐานความยั่งยืนของระบบนิเวศวิทยา ที่สำคัญ น้ำ ควรได้รับการจัดการภายใต้ขอบเขตความเป็นลุ่มน้ำ ภายใต้หลักการธรรมาภิบาลและการมีส่วนร่วมของ สาธารณะ (GWP-TAC, 2000) อย่างไรก็ตาม หากย้อนกลับไปดูประวัติศาสตร์ จะพบว่า แนวคิดเรื่อง IWRM ได้มีการอ้างอิงในการประชุมเรื่องน้ำ UN ที่เมือง Mar del Plata มาตั้งแต่ปี 2520 ซึ่งเสนอไว้ว่า การ จัดการน้ำควรจะต้อง “incorporate the multiple competing and conflicting uses of water resources ” แต่กว่าที่เรื่องการจัดการน้ำ จะกลายเป็นประเด็นสำคัญระดับนานาชาติ ก็ต้องรอนานกว่า 10 ปี กล่าวคือ หลังจาก ปี 2535 ซึ่งมีการประชุม International Conference on Water and Environment ที่เมือง Dublin ผลจากการประชุมได้มีอิทธิพลอย่างมากต่อการทำให้ประเด็น IWRM กลับมามีชีวิตอีกครั้งในเวทีระหว่างประเทศ

ในการประชุมระดับโลกทุกครั้งที่ผ่านมา สถาบันการจัดการน้ำระหว่างประเทศหรือสถาบัน การเงินระหว่างประเทศที่มีบทบาท เป็นผู้สนับสนุนการประชุมดังกล่าว อาทิเช่น World Water Council (WWC), Global Water Partnership (GWP) และธนาคารโลก ต่างใช้โอกาสนี้ในการนำเสนอทิศทางหรือ การจัดการทรัพยากรน้ำและการแบ่งปันผลประโยชน์ (Water Resources Management and Benefit Sharing) โดยมีประเด็นใจกลาง 4 ประเด็น ได้แก่ 1) หุ้นส่วนระหว่างภาครัฐ – เอกชน (Public Private Partnership) 2) เชื้อกับการพัฒนา (Dam and Development Partnership) 3) ค่าคืนทุน (Cost Recovery) 4) การบริหารจัดการน้ำแบบบูรณาการ (Integrated Water Resources Management) ซึ่งสรุปในแต่ละประเด็นได้ดังนี้ คือ การแปรรูปกิจการประปาหรือระบบชลประทานของรัฐ (Privatization) ภายใต้แนวทาง ที่เรียกว่า Public Private Partnership (PPP) ซึ่งเป็นแนวทางที่ถูก ผลักดันจากการประชุมระดับนานาชาติมาก่อนหน้านี้แล้ว เช่น การประชุมเรื่องน้ำจิตโลกที่กรุงบอน เดือน ธันวาคม 2544 หรือ การประชุมที่โจฮันเนสเบิร์ก แนวทางเช่นนี้ถูกใช้เพื่อรองรับความชอบธรรมให้บริษัท

³ วีรบุรณ วิสารทสกุล ภาควิชาการพัฒนชุมชน คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ท่าพระจันทร์

ข้ามชาติด้านกิจการน้ำ ประปาเข้ามา ลงทุนหรือรับสัมปทานในประเทศกำลังพัฒนารวมทั้งประเทศไทย ซึ่งในหลายประเทศได้เกิดปัญหาความขัดแย้งในสังคมสูงมาก เช่น ประเทศโบลิเวีย แนวความคิดในเรื่อง การคิดค่าคืนทุนระบบชลประทานหรือระบบ การลงทุนด้านการจัดหาน้ำเพื่อเป็นหลักประกันให้กับบริษัท ที่มาลงทุนในแต่ละประเทศ และการส่งเสริมระบบการค้าเสรีของโลก การส่งเสริมโครงการพัฒนาแหล่งน้ำ ในรูปแบบของเขื่อนขนาดใหญ่ เพื่อแก้ไขปัญหาการขาดแคลนน้ำ และเพื่อการบรรเทาน้ำท่วม ซึ่งผลักดัน โดย UNDP และได้จัดทำโครงการ Dam and Development Partnership และ World Commission on Dam (WCD) การบริหารจัดการน้ำแบบบูรณาการ หรือ Integrated Water Resources Management (IWMI) โดยมีแนวทางให้เกิดองค์กระดลุ่มน้ำ เพื่อทำหน้าที่บริหารจัดการน้ำให้เกิด ประโยชน์สูงสุด (โดยเฉพาะทางเศรษฐกิจ)

แนวคิด IWRM ของ Global Water Partnership (GWP) ข้างต้น ได้รับการยอมรับและได้รับการผลักดันให้มีการนำไปใช้อย่างกว้างขวางในเวทีองค์กรระหว่างประเทศ ทั้งจาก The World Water Council (WWC), Global Water Partnership (GWP), the World Bank (WB), Asian Development Bank (ADB) และแหล่งทุนระหว่างประเทศหลายองค์กร โดยองค์กรเหล่านี้ อาจไม่ได้ ตระหนักถึงข้อจำกัด หรือความไม่สมบูรณ์ของแนวคิดดังกล่าว จนถูกมองว่าเป็น “the only sustainable solution”⁴ นอกจาก แนวคิด IWRM แล้ว ยังมี แนวคิดอื่นๆ ที่มีพื้นฐานความคิด ใกล้เคียงกับ IWRM ได้แก่ เช่น ‘Integrated Water Resources Planning and Management’ (IWRPM), ‘Integrated Catchment Management’ (ICM), ‘Integrated Watershed Management’ (IWM) และ Integrated River Basin Management (IRBM) ซึ่งมีการให้ความหมาย หรือแนวคิดที่แตกต่างกัน โดยบางแนวคิดเห็นว่า ICM, IRBM และ IWM นั้น เป็น ส่วนหนึ่งของ IWRM⁵ เพราะเห็นว่าสิ่งที่ IWRM สนใจด้วย คือ การจัดการในระดับชาติ และข้ามชาติ

ทำให้เมื่อวันที่ 18 ธันวาคม 2549 ที่ สถาบันพัฒนาการชลประทาน อ.ปากเกร็ด จ.นนทบุรี องค์กรที่เกี่ยวข้องกับการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำทุกภาคส่วน ร่วมประชุมจัดตั้ง “องค์กรเสมือนเพื่อ การบริหารจัดการน้ำเชิงบูรณาการ (Virtual Center for IWRM in Thailand)” ขึ้นในประเทศไทย ภายใต้การสนับสนุนของหุ้นส่วนน้ำโลก (GWP: Global Water Partnership) เพื่อประสานงานกันในทุก ภาคส่วนในการพัฒนาและแก้ไขวิกฤตน้ำของประเทศที่ยังไม่สามารถสนองความต้องการของประชาชนได้ (ซึ่งได้อ้าง) ดังพระราชดำรัส เมื่อวันที่ 4 ธันวาคม 2549 ว่า “ การจัดการน้ำยังทำได้ไม่ดี ” และร่วม พิจารณาร่างระเบียบปฏิบัติและแผนการดำเนินงานเพื่อจัดตั้ง “องค์กรเสมือนเพื่อการบริหารจัดการน้ำเชิง บูรณาการในประเทศไทย (Virtual Center for IWRM in Thailand)” โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อให้การ ทำงานในระดับประเทศสามารถทำงานอย่างสอดคล้องกับกิจกรรมของ GWP-SEA (GWP - Southeast Asia) ได้อย่างเป็นระบบ โปร่งใส รวมถึงการกำหนดเจ้าภาพ เพื่อหมุนเวียนการรับผิดชอบองค์กรเสมือนฯ และการเข้าเป็นสมาชิก GWP-SEA ในปีต่อๆ ไปอย่างเป็นระบบ แต่กระบวนการต่าง ๆ เหล่านี้ก็เป็นไปใน

⁴ Durham et al., 2002, p333

⁵ Tim Jones et al, 2006 และ Jønch-Clausen and Fugl, 2001

แนวทางที่จำกัด ซึ่งเป็นวิธีการทำงานแบบเดิมๆ(รวมศูนย์และTop-Down) ของหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง โดยไม่ตระหนักถึงบทเรียนการพัฒนาที่ผ่านมา ซึ่งมักมี “วาระซ่อนเร้น” (Hidden Agenda) แอบแฝงเสมอในวาระและระเบียบของ UN

ขณะที่บทเรียนการจัดการน้ำกว่า 50 ปีที่ผ่านมา, แนวคิดการบริหารจัดการน้ำแบบรวมศูนย์อำนาจไว้ที่ภาครัฐเพียงลำพังโดยมุ่งเน้นการจัดหาแหล่งน้ำ การแก้ปัญหาภัยแล้ง การป้องกันอุทกภัยโดยการสร้างเขื่อนนั้นมิได้เป็นคำตอบสุดท้ายแต่อย่างใด ทางเลือกในการบริหารจัดการน้ำ บทเรียนปัญหาต่างๆ ที่เกิดจากเขื่อนที่หมักหมมมานานหลายสิบปี และส่งผลกระทบต่อชุมชนจำนวนมาก ครม.มีการสรุปได้แล้วว่าการดำเนินการเป็นไป “แบบบูรณาการ สร้างความเป็นธรรมและยั่งยืน” อย่างที่รัฐมักชอบกล่าวอ้างเป็นไปได้นาน้อยเพียงใด ท่ามกลางกระแสการเผชิญหน้า การคัดค้านการสร้างเขื่อนอย่างหนักเช่นในปัจจุบัน

ความหมายของการจัดการทรัพยากรน้ำอย่างยั่งยืน ได้แผ่ครอบคลุมไปถึงการใช้น้ำให้เกิดประโยชน์สูงสุดของคนในรุ่นปัจจุบัน ขณะเดียวกัน ก็ยังรักษาศักยภาพต่างๆ ไว้ที่จะใช้ได้ถึงลูกหลานในอนาคต แนวความคิดเรื่องความยั่งยืนของทรัพยากรน้ำจำเป็นอย่างยิ่งที่จะใช้แนวทางการมีส่วนร่วมของภาคประชาคมในลุ่มน้ำ บนพื้นฐานการจัดการทรัพยากรนิเวศในพื้นที่นั้นร่วมด้วย มิใช่การจัดการทรัพยากรน้ำเดี่ยวๆ โดยแยกส่วนกับตัวทรัพยากรอื่นๆ ในลุ่มน้ำ ที่ผ่านมามาประเทศไทยยังไม่มีการบริหารจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำที่มีประสิทธิภาพเพียงพอ การแก้ไขปัญหาน้ำยังเป็นการแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้าเฉพาะฤดู เป็นการทำงานแบบแยกส่วน ต่างหน่วยงาน ต่างดำเนินงาน ภายใต้งบประมาณตนเอง ยังไม่มีฐานข้อมูลรวมใดสรุปได้ว่าโครงการพัฒนาแหล่งน้ำทุกขนาดของทุกหน่วยงานในรอบ 100 ปีที่ผ่านมา มีที่ตั้งอยู่ที่ใดบ้างในลุ่มน้ำหนึ่งๆ และโครงการดังกล่าวสอดคล้องหรือส่งผลกระทบต่อการใช้ประโยชน์ของน้ำในระบบลุ่มน้ำอย่างไรบ้าง โดยเฉพาะเมื่อการใช้ประโยชน์ที่ดินในลุ่มน้ำเปลี่ยนแปลงไปมากในปัจจุบัน ป่าต้นน้ำลำธารเปลี่ยนเป็นพื้นที่ถือครองทางการเกษตร โครงการใหม่ที่กำลังจะได้รับการอนุมัติก่อสร้างขึ้นตามแผนแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้า อีกทั้งประเทศไทยยังไม่มีความเข้าใจการจัดการจัดการทรัพยากรน้ำเชิงบูรณาการอย่างแท้จริง ส่งผลให้ไม่มีการทำแผนการจัดการทรัพยากรน้ำเชิงบูรณาการระดับชาติได้สำเร็จ การรวมแผนงานจัดการน้ำจากต่างองค์กรได้ดำเนินงานอย่างรีบเร่งเพื่อรวมเอาแผนตำบล มาผนวกกับแผนอำเภอกลายเป็นแผนจังหวัดและสรุปเป็นแผนในลุ่มน้ำรวม 25 ลุ่มน้ำของประเทศไทย ซึ่งยังไม่ใช่แผนการจัดการทรัพยากรน้ำเชิงบูรณาการที่ใกล้เคียงความถูกต้อง จากการที่รัฐบาลได้ตระหนักถึงความสำคัญในการแก้ไขปัญหาอย่างเร่งด่วน โดยกำลังจะผันเงินเพื่อมาจัดทำโครงการ Mega Project ต่างๆ เพื่อแก้ไขน้ำทั้งประเทศ เพื่อเป็นการสร้างความเข้าใจที่ถูกต้อง และช่วยให้แผนมีทิศทางที่เป็นไปตามแนวทางความยั่งยืนและกระบวนการ IWRM (Integrated Water Resource Management – IWRM) จึงได้ทำการติดตามการทำงานของกรม กองต่างๆ ที่มีหน้าที่ปฏิบัติตามคำสั่งรัฐบาลและด้วยความเร่งด่วน ซึ่งได้ทำงานอย่างหนักในการดำเนินการรวบรวมแผนในส่วนจังหวัดและลุ่มน้ำของตนที่อยู่ในเขตรับผิดชอบ มาเป็นโครงการบูรณาการ พื้นที่ ปรับปรุง ซ่อมแซม และก่อสร้าง มากมายอยู่ในขณะนี้ ว่าได้เป็นไปตามแนวทางพัฒนาที่ยั่งยืนหรือไม่ ดังมีประเด็นให้ตรวจสอบดังนี้⁶ คือ 1.แผนฯ ไม่สื่อถึงการเชื่อมโยงระหว่างหน่วยงานที่จัดทำแผนจัดการน้ำภายในลุ่มน้ำเดียวกัน (แผนยังแยกส่วน

⁶ กัมปนาท ภักดีกุล คณะสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล

เฉพาะกรม กองนั้นๆ ที่ต่างคนต่างทำ) 2. แผนฯ ไม่สื่อถึงการเชื่อมโยงระหว่างทรัพยากรน้ำกับฐานทรัพยากรอื่นๆ ในลุ่มน้ำทั้งระบบ ตลอดจนการเปลี่ยนแปลงของการใช้ประโยชน์ที่ดิน 3. แผนฯ เน้นเฉพาะงานก่อสร้างใหม่ ในที่ต่างๆ ไม่สื่อถึงความเชื่อมโยงถึงโครงการเดิมต่างๆ ที่มีอยู่ก่อนในลุ่มน้ำตั้งแต่อดีต เพราะการจัดการน้ำต้องมองทั้งระบบลุ่มน้ำ 4. แผนฯ แสดงเฉพาะปริมาณของน้ำกับเวลา ที่มีหรือขาดน้ำในช่วงเดือนต่างๆ แต่ไม่ได้สื่อถึงการมีน้ำเกินและขาดน้ำ เชิงพื้นที่ 5. แผนฯ แสดงเพียงด้าน supply side management อย่างเดียว (คือมีแต่แผนก่อสร้างส่วนมาก) แท้จริงแล้วแผนควรเน้นทางออกด้าน demand side management รวมด้วย 6. แผนฯ ยังมุ่งเน้นไปที่การก่อสร้าง infrastructures ต่างๆ เกือบ 100% ยังไม่แตกต่างไปจากการวางโครงการก่อสร้างขนาดกลางและเล็กในอดีตที่มีการทำกันมากกว่า 100 ปี แต่ก็ยังแก้ไขปัญหาไม่ได้ไม่หมด 7. แผนฯ ยังไม่สื่อถึงการมีส่วนร่วมของคนในท้องถิ่นอย่างเป็นระบบ ถึงแม้ว่าแผนฯ จะได้มีการสอบถามจากความต้องการของคนในพื้นที่บ้าง ก็เป็นเพียงการถาม ยังไม่สื่อถึงการทำงานแบบ Bottom Up (แผนควรเน้นภาคส่วนอื่นๆ เช่น การเพิ่มความเข้มแข็งของกลุ่มเกษตรกร กลุ่มผู้ใช้น้ำ องค์กรลุ่มน้ำ) จึงควรที่ผู้มีอำนาจจะทบทวน ปรับปรุง แก้ไข แผนการบูรณาการลุ่มน้ำให้ใกล้เคียงแนวทางเชิงบูรณาการให้มากที่สุดก่อนที่จะอนุมัติโครงการใดๆ เพื่อประโยชน์สูงสุดของประเทศชาติโดยแท้จริง

ที่น่าสังเกตคือ องค์ประกอบของคณะกรรมการลุ่มน้ำของประเทศไทย ซึ่งมีภาคส่วนที่ไม่ใช่ราชการอยู่ครึ่งหนึ่งนั้น อาจกล่าวได้ว่า การจัดการลุ่มน้ำของไทยได้เปิดโอกาสให้ภาคประชาชนมีส่วนร่วมอย่างสูง แต่เมื่อพิจารณากันในรายละเอียด ก็จะพบว่า คนเหล่านี้แทบจะไม่ได้มีเครือข่ายความสัมพันธ์กับ (ผู้นำ) ชุมชนเลย และในอีกหลายกรณี แผนงานการมีส่วนร่วมในระดับลุ่มน้ำ ก็มักจะเกิดขึ้นหลังจากที่ได้กัน ผู้ที่มีส่วนได้เสียออกตั้งแต่ในระยะเริ่มแรกที่มีการกำหนดทิศทางการจัดการงานทั้งหมด และมักจะเป็นการปรึกษาหารือในระยะเวลาสั้นๆ ที่สำคัญ คือ ขาดกลไกที่จะทำหน้าที่ส่งเสริมสนับสนุนให้เกิดการมีส่วนร่วมในระหว่างกระบวนการทำงาน ซึ่ง องค์ประกอบของการจัดการลุ่มน้ำ คือ หลักเรื่อง inclusive and participatory โครงการการจัดการลุ่มน้ำที่ยึดหลักการมีส่วนร่วม จะมีประสิทธิภาพ มากกว่าโครงการที่มีการรวมศูนย์ตัดสินใจอยู่ที่ส่วนกลาง มีงานวิชาการจำนวนมากอ้างว่า การดำเนินการจัดการอย่างมีส่วนร่วม จะช่วยเชื่อมต่อความสัมพันธ์ของผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง กับการจัดการน้ำ และหน่วยงานที่ทำหน้าที่สนับสนุนให้ดีขึ้นได้⁷ ซึ่งแสดงให้เห็นสภาพเช่นนี้ในบริบทของสังคมไทย ผ่านการใช้คำว่า “การเข้าร่วมของภาคประชาสังคม” (civil society involvement) ในการ พัฒนา นโยบายน้ำแห่งชาติโดยรัฐบาลไทย และการสนับสนุนของ ADB “การปรึกษาหารือกับผู้ที่มีส่วนได้เสียที่หลากหลาย” (multi-stakeholder consultation) ในการพัฒนาแผนบูรณาการเพื่อการจัดการทรัพยากรน้ำในลุ่มน้ำแม่ปิง โดยกรมทรัพยากรน้ำ และ “การจัดการชลประทานอย่างมีส่วนร่วม” (Participatory irrigation management) ใน การพัฒนาแผนการใช้น้ำระดับไร่นาเพื่อเพิ่มผลผลิต ภายใต้แผนงานปรับโครงสร้างภาคการเกษตร (ASPL) โดยกรมชลประทาน เป็นต้น ทั้งหมดเป็นเพียงการใช้คำ เพื่อยังคงไว้ซึ่ง ความคิดแบบเดิม โครงสร้างอำนาจและผลประโยชน์กับกลุ่มเดิมๆ เท่านั้น เพราะโดยแท้จริง ภาคประชาชน ภาคประชาสังคม และผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง ได้เข้าไปมีส่วนร่วม เมื่อทิศทางการพัฒนาได้ถูกกำหนดไว้แล้วโดย

ผู้เชี่ยวชาญทั้งสิ้น⁸ กลไกสำหรับการมีส่วนร่วมถูกระบุว่าจะเป็นเครื่องมือ หรือแนวทางที่จะเอาชนะระบบราชการ และการตัดสินใจที่รวมศูนย์ อีกทั้งยังช่วยทำให้มีความชอบธรรมในด้านการจัดองค์กร⁹ การแสดงความเป็นเจ้าของในการตัดสินใจ และการเปิดโอกาสให้กับกลุ่มต่างๆ ที่มีความสนใจที่แตกต่างเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการ จะช่วยลดความเสี่ยงความขัดแย้งในเรื่องทรัพยากร ด้วยการสร้างความเชื่อใจและความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน

อีกทั้ง ภาพรวมของสังคมไทย ยังปรากฏความขัดแย้ง ระหว่าง ทิศทางการกระจายอำนาจ ที่จะช่วยเพิ่มระดับการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจลงสู่ชุมชนท้องถิ่น กับ การพัฒนาขึ้นมาของโครงสร้างเชิงสถาบันและองค์กรการจัดการทรัพยากรน้ำ ที่พยายามจะวางแผนแบบบูรณาการและองค์รวมจากส่วนกลาง (Fiona Miller and Phillip Hirsch, 2003 p.8) ไม่ว่าจะเป็น การเรียกร้องให้มีการจัดตั้งกระทรวงทรัพยากรน้ำ หรือการมีอยู่ของกรมทรัพยากรน้ำ และ คณะอนุกรรมการลุ่มน้ำ

จากปรากฏการณ์ของความขัดแย้งดังกล่าวข้างต้นนี้ กล่าวได้ว่าเป็นปรากฏการณ์ที่รัฐพึ่งพาและตกอยู่ในอิทธิพลของการพัฒนาที่เน้นการใช้ทรัพยากรเพื่อการพัฒนาอุตสาหกรรม ซึ่งทำให้รัฐมีแนวคิดที่จะเข้าควบคุมทรัพยากรน้ำโดยไม่คำนึงถึงสิทธิชุมชนในการมีส่วนร่วมในการทรัพยากรธรรมชาติ แนวคิดดังกล่าวจึงไม่สอดคล้องกับปัญหาด้านนิเวศวิทยาที่เสื่อมโทรมลงทุกขณะ และการเติบโตของขบวนการประชาชนที่สั่งสมบทเรียนมาหลายทศวรรษ ด้วยเหตุนี้จึงน่าจะมีการศึกษารูปแบบและกระบวนการที่มุ่งสู่การจัดการน้ำเชิงระบบ ทั้งการทำความเข้าใจลุ่มน้ำ การใช้ประโยชน์ การอนุรักษ์ฟื้นฟูและการจัดการร่วมกันของผู้เกี่ยวข้องทุกระดับ โดยมีพื้นฐานจากการใช้ข้อมูลความรู้และการวิจัยเพื่อการจัดการแบบมีส่วนร่วมของคนในลุ่มน้ำ

2.2 แนวคิดที่ใช้ในการศึกษา

แนวคิดเกี่ยวกับสิทธิ

ระบบกรรมสิทธิ์ วรรณกรรมที่มีอิทธิพลต่อความคิดการจัดการทรัพยากรที่มักถูกอ้างถึงเป็นประจำ คือ “โศกนาฏกรรมของทรัพยากรส่วนร่วม” (the tragedy of the commons) ของ Garrett Hardin ซึ่งตีพิมพ์เมื่อปี 1968 กล่าวถึงสถานการณ์ที่ประชากรเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วส่งผลให้ความต้องการทรัพยากรเพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ คนทุกคนมีความต้องการไม่มีที่สิ้นสุด เพราะธรรมชาติของมนุษย์มีความเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัวโดยธรรมชาติ จึงมุ่งเข้าครอบครองหรือใช้ประโยชน์จากทรัพยากรให้ได้มากที่สุด ซึ่งเป็น “ทรัพยากรส่วนรวม” และสรุปว่า “เสรีภาพในการใช้ทรัพยากรของส่วนร่วมนำมาซึ่งความหายนะ” ซึ่งไม่เชื่อว่า “สำนึกรับผิดชอบต่อส่วนรวม” ของคนจะมีขึ้นได้เพียงพอต่อการจัดการให้ทรัพยากรยั่งยืนอยู่ได้ จึงควรสร้าง “ระบบการจัดการทรัพยากร” ขึ้นมาจากพื้นฐานความร่วมมือและการบังคับควบคุม โดยใช้กฎระเบียบที่ทุกคนตกลงร่วมกัน เพื่อการใช้ทรัพยากรเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพและยั่งยืน ควบคู่ไปกับการควบคุมจำนวนประชากร (G.Hardin 1968 อ้างใน สุริยา สมุทคุปต์, 2536)

⁸ มนตรี จันทวงศ์ (Montree Chantawong 2002)

⁹ Duda and El-Ashry 2000

แนวความคิดนี้ มีอิทธิพลให้เกิดการคิดค้นแบบแผนการจัดการทรัพยากรแบบใช้อำนาจควบคุม ขึ้นมาอย่างสำคัญ อย่างไรก็ตาม มีความสับสนคลุมเครือเกี่ยวกับ “ระบบสิทธิ์” โดยนำเอา “กรรมสิทธิ์ร่วม” (commons property) ไปปะปนกับ “สิทธิในทรัพยากรแบบเปิด” (open access resource) (กิงกร นรินทรกุล ณ อยุธยา (บก.), 2543)

ข้อโต้แย้งจากสำนักสิทธิชุมชน ก็คือ แนวความคิดของ Hardin ไม่ให้ความสนใจเกี่ยวกับ “ระบบสิทธิของชุมชน” ซึ่งดำรงอยู่จริง และแตกต่างกับระบบกรรมสิทธิ์แบบเปิด (open – access resource) ซึ่งมีลักษณะไร้กฎเกณฑ์ควบคุม ใครมียาวสาวได้สาวเอา แต่ระบบสิทธิชุมชนนั้นเป็นระบบที่มีการใช้ทรัพยากรร่วมกันอย่างมีกฎเกณฑ์ มีกฎข้อห้าม ระเบียบของกลุ่มของชุมชนควบคุมอยู่ ไม่ใช่ระบบเปิดตามที่อ้าง อนึ่ง เกี่ยวกับการถือครองหรือระบบกรรมสิทธิ์ในทรัพยากรมีการแบ่งแยกไว้ 4 ประเภท¹⁰ คือ

- 1) ทรัพยากรที่เป็นกรรมสิทธิ์ของรัฐ (state property resource)
- 2) ทรัพยากรที่เป็นกรรมสิทธิ์เอกชน (private property resource)
- 3) ทรัพยากรที่เป็นสิทธิของชุมชน (common or communal property resource)
- 4) ทรัพยากรที่ไม่มีเจ้าของ (open – access resource)

แนวคิดความรู้ท้องถิ่นเชิงนิเวศ ในการศึกษาในครั้งนี้ใช้แนวคิดจากการศึกษาของ Fikret Berkes (1999) ที่ได้ให้ความหมายและคำจำกัดความของ “ความรู้ท้องถิ่นด้านทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม” และได้เสนอในแนวกรอบการวิเคราะห์ (Levels of analysis in traditional knowledge and management systems) ว่า ความรู้ท้องถิ่นด้านทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม มีด้วยกัน 4 ระดับ¹¹ คือ

- 1) ความรู้ท้องถิ่นด้านทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมที่เกี่ยวกับกายภาพ, ภูมินิเวศและชีวนิตสัตว์ (Local knowledge of Land, Animals)
- 2) ความรู้ท้องถิ่นด้านทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมที่เกี่ยวกับการจัดการและการใช้ประโยชน์ (Land and Resource Management Systems)
- 3) ความรู้ท้องถิ่นด้านทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมที่เกี่ยวกับการจัดการเชิงสถาบัน, องค์กรและความเป็นธรรมของคนในชุมชน (Social Institutions) และ
- 4) ความรู้ท้องถิ่นด้านทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมที่เกี่ยวกับโลกทัศน์ของชุมชนต่อทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม (World View) ซึ่งสอดคล้องกับข้อค้นพบเบื้องต้นจากการศึกษาของชุดโครงการวิจัยลุ่มน้ำห้วยเสนงที่ผ่านมา และใช้**แนวคิดนิเวศวิทยาชาติพันธุ์**¹² (ethno ecology) เพื่อช่วยในการมองความรู้เชิงนิเวศที่ลงรายละเอียดทั้งในเชิงระบบนิเวศ การจัดการ การจัดองค์กร และโลกทัศน์เชิงนิเวศ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความรู้ ความเชื่อของแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ ในการศึกษาเฉพาะกลุ่มชาติพันธุ์ในพื้นที่ศึกษาซึ่งจะทำให้แนวคิดความรู้ท้องถิ่นเชิงนิเวศมีความชัดเจนมากขึ้น

¹⁰ Wade, 1985 , 1987 ; Gibbs and Bromley, 1989 อ้างใน สุริยา สมุทรคุปต์, 2536

¹¹ SACRED ECOLOGY: Tradition Ecological Knowledge and Resource Management/ Fikret Berkes, 1999

¹² นิเวศวิทยาชาติพันธุ์ ทรัพยากรชีวภาพและสิทธิชุมชน/ชศ สันตสมบัติและคณะ. 2547

และ สหทัยา วิเศษ และนิคม บุญเสริม (2547) ได้ประมวลองค์ความรู้ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนออกเป็น 3 ลักษณะใหญ่ๆ ได้แก่

1. องค์ความรู้ในการจัดการ แบ่งออกเป็น 3 ประเภท ดังนี้ 1.1 การจัดการตามระบบความเชื่อดั้งเดิม เกิดจากการที่ชุมชนให้คุณค่ากับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยการแสดงความเคารพต่อจิตวิญญาณหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์โดยการประกอบพิธีกรรม เช่น การเลี้ยงผีขุนน้ำ เป็นต้น 1.2 การจัดการตามประเพณีท้องถิ่นโดยนำประเพณีท้องถิ่นมาเชื่อมโยงกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ให้มีความสำคัญกับประเพณีท้องถิ่นที่จะสร้างจิตสำนึกการอนุรักษ์ให้กับคนที่มาร่วมงาน 1.3 การจัดการโดยการประยุกต์ประเพณีทางพุทธศาสนา โดยการบวชต้นไม้ การสืบทอดแม่น้ำ เป็นการประยุกต์พิธีกรรมเพื่อแสดงให้เห็นการนำคุณค่าของพุทธศาสนาไปใช้ในการอนุรักษ์และยับยั้งการทำลายทรัพยากร

2. องค์ความรู้ในการใช้ประโยชน์ แบ่งออกเป็น 2 ประเภท ดังนี้ 2.1 การใช้ประโยชน์ในระบบการผลิตของชุมชน โดยชุมชนจำแนกพื้นที่การใช้ประโยชน์ในการผลิตออกเป็น พื้นที่ป่าชุมชน พื้นที่เกษตรกรรมพื้นที่ป่าใช้สอย และพื้นที่ล่าสัตว์ แต่ละพื้นที่จะมีการใช้ประโยชน์แตกต่างกันตามเงื่อนไขทางวัฒนธรรมตามความเชื่อต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เงื่อนไขของระบบผลิตของชุมชนที่จะต้องรักษาป่าต้นน้ำแหล่งปัจจัยการดำรงชีวิต และเงื่อนไขของคุณค่าการดำรงชีวิตที่ไม่เอาเปรียบต่อทรัพยากรธรรมชาติ 2.2 การใช้ประโยชน์จากระบบนิเวศและความหลากหลายทางชีวภาพในลุ่มน้ำ โดยชุมชนมีความรู้ระหว่างการใช้ประโยชน์และการดูแลรักษา เพื่อให้พืชและสัตว์เกิดการขยายพันธุ์ต่อเนื่องกันไป

3. องค์ความรู้ในการพัฒนาเป็นองค์กร การใช้ประโยชน์และการบำรุงรักษาทรัพยากรธรรมชาติในอดีตของชุมชน ควบคุมโดยระบบความเชื่อ ระบบการผลิตและการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน แต่เมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงไปสู่การแย่งชิงทรัพยากรจากกลุ่มบุคคลภายนอกชุมชน ไม่ว่าจะเป็นกลุ่มอิทธิพล ชุมชนข้างเคียง หรืออำนาจรัฐ ทำให้ชุมชนเกิดการปรับกระบวนการภายในชุมชน สร้างกลไกพัฒนามาเป็นองค์กร มีพัฒนาการ มีกฎระเบียบที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของระบบความเชื่อและสิทธิอันชอบธรรมในการดูแลรักษา

ดังนั้น จากแนวคิดความรู้ท้องถิ่นเชิงนิเวศและนิเวศวิทยาชาติพันธุ์แม้จะมีปัญหาที่การมอง “ความรู้ท้องถิ่นด้านทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม” ในลักษณะหยุดนิ่งในสองมิติ คือ 1) ในมิติประวัติศาสตร์, พัฒนาการ การเปลี่ยนแปลงของความรู้ท้องถิ่นเชิงนิเวศ และ 2) ในมิติเชิงโครงสร้าง, การเมืองเรื่องการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ, และนโยบายการจัดการทรัพยากรธรรมชาติภายในรัฐและนอกรัฐ ดังนั้นในการศึกษาครั้งนี้คณะผู้วิจัยจึงใช้มุมมองเชิงนิเวศวิทยาการเมือง (political ecology) เพื่อช่วยในการศึกษาในมิติเชิงโครงสร้างของการจัดการทรัพยากร ความสัมพันธ์เชิงนโยบายของการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ศึกษา โดยเฉพาะนิเวศวิทยาการเมืองในประเทศโลกที่สาม¹³ (third world political ecology) ที่เปลี่ยนกระบวนทัศน์จากความขัดแย้งในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติว่าเป็นปัญหาเชิงชนชั้นสู่การมองปัญหาความสัมพันธ์ทางอำนาจที่ไม่เท่าเทียมกันในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และมุ่งให้ความสำคัญกับกลุ่มผู้ใช้ทรัพยากรธรรมชาติเป็นสำคัญ ดังนั้นในการศึกษาครั้งนี้จึงใช้แนวทางในการศึกษาดังนี้ คือ 1) สำรวจความสัมพันธ์เชิงอำนาจของการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในมุมมองเชิงนโยบายโดยใช้การวิเคราะห์ผู้กระทำการในกระบวนการดังกล่าว 2) การ

¹³ THIRD WORD POLITICAL ECOLOGY , Raymond L. Bryant and Sine'ad Bailey, 1997

เข้าถึงการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและความขัดแย้งในการเข้าถึงการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ (conflict over access) ของคนในท้องถิ่นและผู้ใช้ทรัพยากร

และในเชิงการพัฒนาปฏิบัติการคณะผู้ศึกษาจะใช้แนวคิดการมีส่วนร่วมในการพัฒนา โดยเฉพาะ แนวคิดการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติเพื่อเป็นแนวทางในการปฏิบัติการ โดยเน้นการมีส่วนร่วมในทุกระดับบนพื้นฐานของความเสมอภาคเท่าเทียมตั้งแต่ในระดับของการ ร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมรับผลประโยชน์และร่วมแก้ไขปัญหา และร่วมกันทุกภาคส่วนในการศึกษาและปฏิบัติการในการแก้ไขปัญหา

2.3 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

จากการทบทวนงานศึกษาวิจัยที่เกี่ยวข้องในภาพรวมพบว่างานศึกษาวิจัยที่เกี่ยวข้องเกี่ยวกับการบริหารจัดการลุ่มน้ำนั้นมียุ่มาหลายเรื่อง จากทั้งส่วนนักวิชาการ ส่วนราชการ และชาวบ้านที่ดำเนินการวิจัย งานวิทยานิพนธ์ของนักศึกษามหาบัณฑิต เป็นต้น แต่เมื่อพิจารณาถึงเป้าหมายของการศึกษานั้นมีอยู่ 4 แนวทางการศึกษา คือ

- 1) แนวทางการศึกษาเพื่อศึกษาความเป็นไปได้ การหาความเหมาะสมของโครงการพัฒนาลุ่มน้ำ ซึ่งงานศึกษาส่วนใหญ่ในแนวนี้นักเป็นของหน่วยงานเจ้าของโครงการที่ดำเนินการศึกษาเอง หรือจ้างบริษัทที่ปรึกษาเพื่อดำเนินการศึกษา
- 2) แนวทางการศึกษาที่มุ่งศึกษาเพื่อจัดการทรัพยากรน้ำเป็นสำคัญ โดยมีมุมมองย่อใน การศึกษา 3 ด้านหลักๆ คือ การศึกษาเพื่อจัดการปัญหาน้ำแล้ง การศึกษาเพื่อจัดการปัญหา น้ำท่วม การศึกษาเพื่อแก้ไขปัญหาหรือประเมินสภาพปัญหาคุณภาพน้ำ เป็นต้น ในการศึกษา ในมุมมองนี้มักพบจากการศึกษาของสถาบันวิชาการด้านทรัพยากรน้ำ สถาบันอุดมศึกษาที่เปิด สอนวิชาที่เกี่ยวข้องกับลุ่มน้ำเป็นต้น
- 3) แนวทางการศึกษาที่มุ่งศึกษาปัญหาและความขัดแย้งในการจัดสรรน้ำและการใช้ประโยชน์ ทรัพยากรน้ำ ซึ่งพบว่ามียุ่มาต่อกรณีปัญหาที่สำคัญ คือ กรณีความขัดแย้งระหว่างรัฐ กับชาวบ้าน (ส่วนมากเป็นงานศึกษาที่เกิดจากผลกระทบจากโครงการพัฒนาลุ่มน้ำขนาดใหญ่) และกรณีความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านกับเอกชน ทั้งนี้เป้าหมายของการศึกษาในแนวนี ก็เพื่อขจัดความขัดแย้ง บรรเทาขัดแย้งความเสียหาย และแสวงหาแนวทางในการบริหาร จัดการร่วมกัน
- 4) แนวทางการศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการน้ำ ที่เน้นการศึกษาในเรื่องเทคโนโลยีแบบ ชาวบ้านที่ใช้ในการจัดการน้ำเพื่อนำมาใช้ประโยชน์ และรวมถึงการศึกษาความรู้ท้องถิ่นด้าน ทรัพยากรในลุ่มน้ำ

จากแนวทางการศึกษาทั้ง4แนวทางพบว่าการบริหารจัดการลุ่มน้ำนั้นถูกแยกไปตามหน่วยงานที่ เกี่ยวข้องซึ่งมีมากถึง28 หน่วยงาน และความรู้ในการจัดการก็ถูกแยกไปตาม “ความเป็นศาสตร์” ขณะที่ ลุ่มน้ำนั้นมีความหลากหลายในฐานะ “หน่วยของระบบนิเวศ” และหน่วยทางสังคมชุมชนดังนั้นการจัดการ ลุ่มน้ำจึงควรมองแบบสหวิทยาการ เพื่อให้เข้าใจระบบของหน่วยนิเวศ หน่วยทางสังคม ฉะนั้นการจัดการ ลุ่มน้ำจึงเป็นการจัดการความสัมพันธ์เชิงระบบนิเวศ และความสัมพันธ์ทางสังคม ในพื้นที่ลุ่มน้ำ

บทที่ 3

วิธีการศึกษาและดำเนินการ

จากกรอบแนวคิดในการดำเนินการ 3 ปี ที่จะใช้กระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่นเป็นกระบวนการที่สำคัญในการสร้างการมีส่วนร่วมทั้งการแสวงหาความรู้และการพัฒนาและเรียนรู้ร่วมกันของภาคส่วนต่างทั้งภาครัฐ เอกชน ภาคชุมชน ภาควิชาการ แสวงหารูปแบบและแนวทางในการจัดการลุ่มน้ำขนาดเล็กในพื้นที่จังหวัดสุรินทร์ โดยการแสวงหารูปแบบและแนวทางการจัดการลุ่มน้ำขนาดเล็กบนฐานความรู้ท้องถิ่น ควบคู่ประสานกับการจัดการเชิงสถาบัน และเชื่อมโยงองค์ความรู้ท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติสู่สังคมท้องถิ่นสุรินทร์อันจะเป็นคำตอบและทางออกต่อภาวะปัญหาในการจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำของทั้งพื้นที่วิจัยและสังคมไทยในอนาคต ซึ่งในระยะปีที่ 1 ได้กำหนดวิธีการศึกษาและดำเนินการเป็นแผนงานดังนี้ อันประกอบด้วย 4 แผนงาน คือ 1) แผนพัฒนาโครงการใหม่ 2) แผนจัดการเรียนรู้โดยกระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่น 3) แผนยกระดับองค์ความรู้เพื่อสร้างพลังและขยายเครือข่ายงานวิจัยในพื้นที่ 4) แผนการสำรวจสถานการณ์ปัญหาด้านการจัดการทรัพยากรในพื้นที่ชายแดน โดยได้วางแนวทางเป็นขั้นในการศึกษาดำเนินการเป็นแนวทาง 3 ขั้นตอน คือ

1. แนวทางในการสนับสนุนเพื่อให้เกิดการวิจัยเพื่อท้องถิ่นในพื้นที่เป้าหมาย ในขั้นนี้ ดำเนินการตามแผนงานที่ 1 คือ **แผนพัฒนาโครงการใหม่ อันมีวัตถุประสงค์เพื่อพัฒนาโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่น** กลั่นกรองโครงการในระดับพื้นที่โดยกระบวนการมีส่วนร่วมของคนในท้องถิ่นเพื่อสนับสนุนเป้าหมายใน 3 ปี ซึ่งมีกิจกรรมในการดำเนินการ คือ ประชุมเพื่อพัฒนาโจทย์วิจัยและจัดทำข้อเสนอโครงการวิจัย การประชุมเพื่อพิจารณากลั่นกรองโครงการในพื้นที่จังหวัด การประชุมเพื่อทำความเข้าใจและออกแบบกระบวนการติดตามและสนับสนุนร่วมกันของโครงการใหม่

และแผนงานที่ 2 คือ **แผนจัดการเรียนรู้โดยกระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่น** อันมีวัตถุประสงค์เพื่อสนับสนุนและจัดการเรียนรู้แก่นักวิจัยและผู้สนใจโดยใช้แนวคิดและกระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่น และติดตามการดำเนินการวิจัยในพื้นที่สุรินทร์ โดยในการดำเนินการในแผนนี้เป็นการติดตามสนับสนุนโครงการเดิมจำนวนแปดโครงการอย่างต่อเนื่องทั้งในการสนับสนุนในระดับพื้นที่ เข้าร่วมกิจกรรมการเก็บข้อมูลของแต่ละโครงการ และการอบรมการเขียนรายงานฉบับสมบูรณ์ เพื่อเตรียมเขียนรายงานฉบับสมบูรณ์ของแต่ละโครงการ และการเตรียมนำเสนอผลการศึกษาของห้าโครงการจะจัดรวมในงานวิชาการเพื่อท้องถิ่นในเดือนเมษายน 2554 ในระยะที่สองของโครงการ และมีกิจกรรมในการดำเนินการ คือ กิจกรรมติดตามและสนับสนุนฯ โครงการเก่า 8 โครงการ อบรมการเขียนรายงานฉบับสมบูรณ์โครงการเก่า 8 โครงการ โดยมีกระบวนการแบ่งเป็น 3 ช่วงดังนี้ คือ 1) ช่วงการทบทวนความคิดการวิจัยของชุมชนโดยทางพี่เลี้ยงช่วยออกแนวคำถามเพื่อทบทวนความคิดของชุมชนต่อปัญหาการวิจัยเพื่อให้แต่ละโครงการทบทวน คือ สถานการณ์ปัญหา(ของการวิจัย)ในชุมชนเป็นอย่างไร เราคิดอย่างไรต่อสถานการณ์ปัญหานั้นๆและอะไรเป็นสาเหตุทำให้ปัญหานั้นๆดำเนินอยู่ เราต้องการให้เป็นอย่างไรและด้วยวิธีการใด โดยให้แต่ละกลุ่มโครงการระดมและนำเสนอวงใหญ่ กระตุ้นให้เกิดการแลกเปลี่ยนวงใหญ่ และพี่เลี้ยงช่วยขมวดมุมมองเชิงประเด็นของแต่ละโครงการ (และใช้มุมมองเชิงประเด็นของแต่ละโครงการนำสู่ช่วงต่อไป) 2)

ช่วงทบทวนกระบวนการวิจัยและเนื้อหาข้อมูลจากมุมมองเชิงประเด็นของแต่ละโครงการ พี่เลี้ยงช่วยชี้แจงกระบวนการและช่วยออกแนวคำถามต่อโดยให้แต่ละโครงการใช้มุมมองดังกล่าว ทบทวนการวิจัยของตนเองว่าสอดคล้องหรือแตกต่างอย่างไร แล้วสรุปตามประเด็นการวิจัย คือ โจทย์วิจัย วัตถุประสงค์ของการวิจัย ขอบเขตเชิงเนื้อหา กระบวนการวิจัยและกิจกรรมการวิจัย ข้อมูลองค์ความรู้ที่ค้นพบ ผลการวิเคราะห์ข้อมูล การปฏิบัติการและผลการปฏิบัติการ (โดยกลุ่มรายงานความก้าวหน้า ให้ทบทวนถึงกระบวนการที่ทำงานถึงปัจจุบัน) โดยให้แต่ละกลุ่มนำเสนอเป็นแผนกระดาศรูป ต่อวงใหญ่และโครงการอื่นๆเสนอแนะหรือซักถามเพิ่มเติม 3) ช่วงการจัดทำเค้าโครงการเขียนรายงานฉบับสมบูรณ์และรายงานความก้าวหน้า พี่เลี้ยงนำเสนอเค้าโครงหลักๆของการเขียนรายงานฉบับสมบูรณ์ และรายงานความก้าวหน้า แล้วให้แต่ละทีมวิจัยออกแบบร่างการเขียนรายงานที่ละบท โดยกำหนดหัวข้อที่สำคัญ (จากช่วงที่สอง) เป็นเค้าโครงใส่กระดาศและเตรียมนำเสนอวงใหญ่ พี่เลี้ยงและโครงการอื่นๆซักถามและให้ความเห็นเพิ่มเติม

2. แนวทางการยกระดับองค์ความรู้เพื่อสร้างพลังในพื้นที่และการขยายเครือข่ายวิจัย ในขั้นนี้

ดำเนินการตามแผนงานที่3 แผนยกระดับองค์ความรู้เพื่อสร้างพลังและขยายเครือข่ายงานวิจัยในพื้นที่ อันมีวัตถุประสงค์เพื่อพัฒนาและยกระดับองค์ความรู้ท้องถิ่นสู่วิชาการเพื่อท้องถิ่นและสร้างเครือข่ายการพัฒนาและเครือข่ายวิชาการในท้องถิ่นสุรินทร์ ในการดำเนินการขยายผลการวิจัยเพื่อท้องถิ่นสู่พื้นที่สาธารณะและนโยบายท้องถิ่นนั้นมีการในระยนี้มีกรสรุปบทเรียนเพื่อให้เห็นแนวทางในการทำงานร่วมกันในเครือข่ายวิจัยลุ่มน้ำห้วยเสนง การแสวงหาภาคความร่วมมือในการนำเสนอและสื่อสารต่อสังคม และการจัดเวทีเพื่อขยายแนวคิดและกระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่นสู่หน่วยงานวิชาการในพื้นที่ซึ่งมีการดำเนินกิจกรรมดังนี้ คือ การสรุปบทเรียนการสนับสนุนการทำงานของโครงการ การอบรมการเขียนบทความสารคดีการผลิตสื่อเพื่อการเผยแพร่สู่สาธารณะ การสัมมนาวิชาการ แนวคิดและกระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่น

และในแผนงานที่ 4 แผนการสำรวจสถานการณ์ปัญหาด้านการจัดการทรัพยากรในพื้นที่ชายแดนอันมีวัตถุประสงค์เพื่อสำรวจและจัดทำฐานข้อมูลชุมชนในพื้นที่ต้นน้ำของจังหวัดสุรินทร์บริเวณชายแดนกัมพูชาด้านศักยภาพและปัญหาการจัดการทรัพยากรในพื้นที่ต้นน้ำ โดยมีกิจกรรมสำรวจในพื้นที่ อ.พนมดงรัก อ.กาบเชิง อ.สังขะ อ.บัวเขต ซึ่งเป็นอำเภอในพื้นที่ชายแดนของจังหวัดสุรินทร์

3. แนวทางขยายผลการวิจัย ในขั้นนี้เป็นการขยายผลจากการศึกษาวิจัยของชุดโครงการที่

ดำเนินการแล้วเสร็จในปี 2551 และเนื่องจากการติดตามและสนับสนุนในรูปแบบชุดโครงการในปีแรกๆ เมื่อจบการวิจัยทำให้กวิจัยยังรวมกลุ่มกันดำเนินกิจกรรมต่อยอดจากผลการศึกษาอย่างต่อเนื่องโดยทีมพี่เลี้ยงมุ่งขยายผลใน2พื้นที่หลักเป็นเบื้องต้น คือ พื้นที่ตำบลตาเบา และ ต.หนองใหญ่ อ.ปราสาท จ.สุรินทร์ เพื่อแสวงหาอุปสรรคของการจัดการลุ่มน้ำห้วยเสนงควบคู่กับการวิจัยเพื่อท้องถิ่น ตามแผน3ปี

บทที่ 4

ผลการศึกษาดำเนินการและข้อค้นพบ

การดำเนินงานในปีที่ 1 ระยะที่หนึ่งของโครงการจัดการกลุ่มน้ำขนาดเล็ก (ห้วยเสนง) จังหวัดบุรีรัมย์ การของท้องถิ่นสุรินทร์ ในปี พ.ศ. 2554 พบว่า ได้เกิดผลการดำเนินงานตามแผนงานและวัตถุประสงค์ เป็นไปตามแนวทางขั้นตอนการดำเนินการดังนี้ คือ

4.1 สรุปผลการดำเนินงานที่เกิดขึ้น

4.1.1 แนวทางในการสนับสนุนเพื่อให้เกิดการวิจัยเพื่อท้องถิ่นในพื้นที่เป้าหมาย

4.1.1.1 แผนพัฒนาโครงการใหม่

วิธีการและกระบวนการดำเนินงานในแผนนี้เกิดจากฐานคิดในสองส่วน คือ ฐานคิดจากการค้นหาความรู้และการพัฒนากลุ่มน้ำห้วยเสนงที่ต่อยอดจากปีที่ผ่านมาจึงเกิดการพัฒนาโครงการในพื้นที่เฉพาะที่ตั้งไว้ คือ บ้านขยอง ต.ตาตุ่มที่มุ่งค้นหาองค์ความรู้เพื่อพัฒนาการจัดการน้ำเพื่ออุปโภคบริโภคในชุมชนและบ้านจบก ต.โคกยาง ที่มุ่งการค้นหาองค์ความรู้เรื่องอาหารพื้นบ้าน เพื่อนำไปสู่การจัดการฐานทรัพยากรอาหารในพื้นที่กลุ่มน้ำห้วยเสนง และสองคือ ฐานคิดการขยายความร่วมมือกับหน่วยงานวิชาการในระดับพื้นที่จังหวัดตามที่ได้ตั้งเป้าหมายไว้ในสามปี ทำให้ชุดโครงการ การจัดการกลุ่มน้ำขนาดเล็ก (ห้วยเสนง) จังหวัดบุรีรัมย์ของท้องถิ่นสุรินทร์ มีแนวทางในการขยายแนวคิดและกระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่นเพื่อให้กว้างขวางออกไปในจังหวัดสุรินทร์และให้เกิดความร่วมมือในการวิจัยเพื่อท้องถิ่นร่วมกับหน่วยงานการศึกษา จึงได้จัดเวทีสัมมนานักวิชาการกับงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น เมื่อวันที่ 22 เดือนธันวาคม 2553 โดยการสนับสนุนจากงานกลไกภาคอีสาน ร่วมกับ กองวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลอีสาน วิทยาเขตสุรินทร์ ซึ่งทำให้นักวิชาการ และเจ้าหน้าที่กองวิจัยเกิดความสนใจในแนวคิดและกระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่น และจึงเกิดแนวทางในการพัฒนาโจทย์วิจัยร่วมกันกับทางชุดโครงการสุรินทร์ นำไปสู่การพัฒนาโครงการจำนวน 7 โครงการ ดังนี้

- 1) โครงการศึกษารูปแบบการจัดการน้ำเพื่ออุปโภค - บริโภคในชุมชนของ ตำบลตาตุ่ม อำเภอสังขะ จังหวัดสุรินทร์
- 2) โครงการเด็กและเยาวชนกับการสืบทอดองค์ความรู้อาหารพื้นบ้านสุรินทร์ กรณีศึกษาบ้านจบก หมู่ที่ 5 ต.โคกยาง อ.ปราสาท จ.สุรินทร์
- 3) โครงการศึกษาแนวทางในการสร้างภูมิคุ้มกันชุมชนจากปัญหายาเสพติดในชุมชนบ้านพลวง ตำบลบ้านพลวง อำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์
- 4) โครงการกระบวนการเรียนรู้เพื่อฟื้นฟูองค์ความรู้เกี่ยวกับขนมพื้นบ้านบ้านหนอง ตำบลตระแสง อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์

- 5) โครงการรูปแบบการจัดการปัญหาการเล่นพนันของเด็กและเยาวชนโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน ต.ด่าน อ. กาบเชิง จ.สุรินทร์
- 6) โครงการศึกษาคูณค่าและมูลค่าด้านเศรษฐกิจเพื่อหาแนวทางจัดการป่าโคกสกร้อมโดยกระบวนการมีส่วนร่วมของคนชุมชนบ้านโคกกระเพา ต.นอกเมือง อ.เมือง จ.สุรินทร์
- 7) โครงการการจัดการองค์ความรู้ในการผลิตข้าวอินทรีย์และการแปรรูป ของกลุ่มสตรีข้าวกล้องงอกอินทรีย์ บ้านรุน ตำบลอาโพน อำเภอบัวเขต จังหวัดสุรินทร์

ทั้งนี้ทีมพี่เลี้ยงชุดโครงการได้หนุนเสริมในการจัดทำกรอบและแนวทางในการติดตามและสนับสนุน เพื่อให้แต่ละโครงการดำเนินต่อไป ในแผนนี้ได้ดำเนินการสนับสนุนผ่านกิจกรรมที่ได้ดำเนินการไปแล้วดังนี้ คือ ประชุมพิจารณากลับกรองโครงการวิจัยในระดับพื้นที่จังหวัด การประชุมเพื่อทำความเข้าใจและออกแบบกระบวนการติดตามและสนับสนุนร่วมกันของโครงการใหม่

4.1.1.2 แผนจัดการเรียนรู้โดยกระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่น

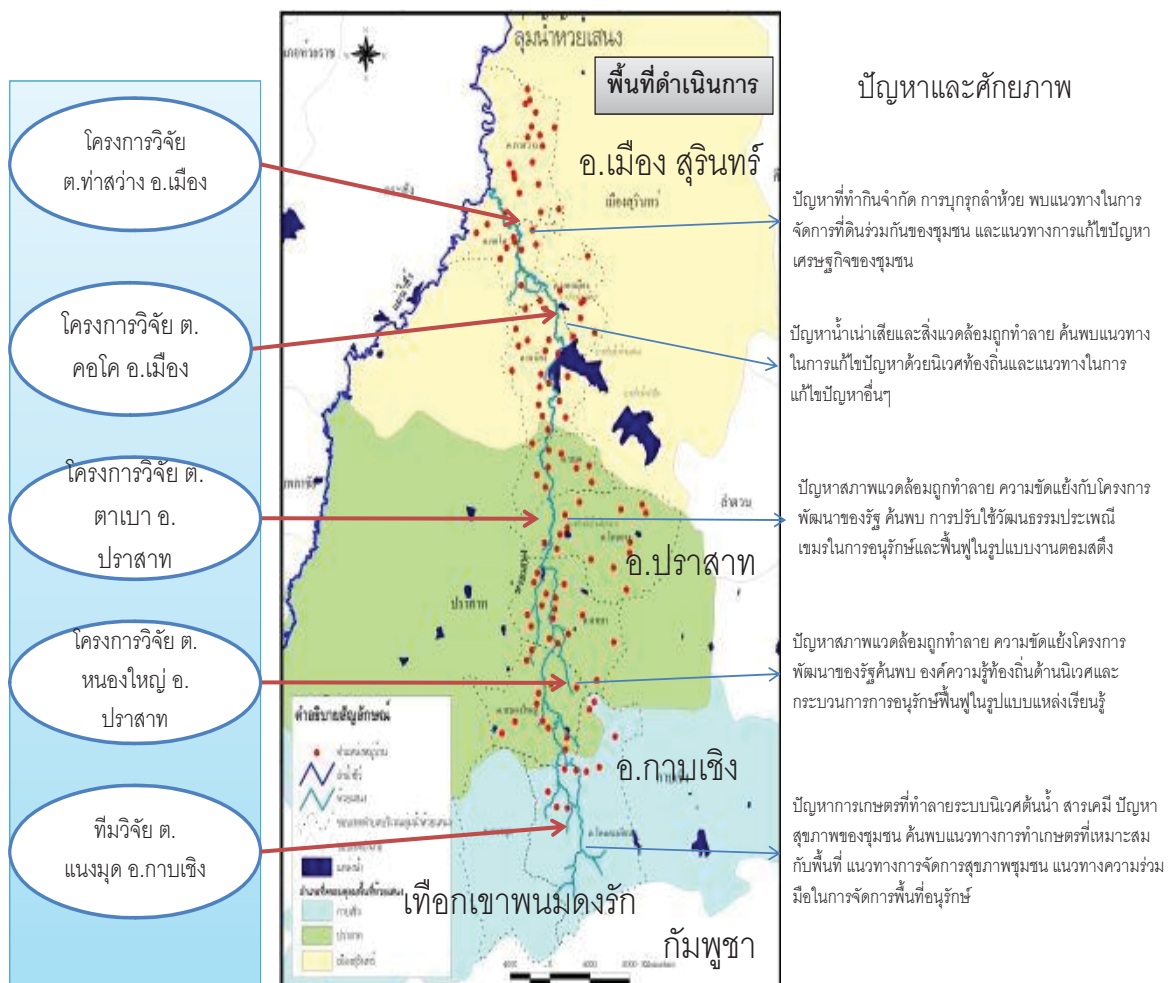
ผลจากการดำเนินงานในการติดตามและสนับสนุนทำให้เกิดการประสานแต่ละโครงการเพื่อจัดกระบวนการทบทวนความเป็นมาของโครงการและวางแผนร่วมกันทั้ง 8 โครงการอย่างเป็นระบบ จนเกิดความเข้าใจในหลักการและกระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่น เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันระหว่างโครงการ เกิดความคุ้นเคยและรู้สึกเป็น “เครือข่าย” อีกทั้งการติดตามสนับสนุนในระดับพื้นที่โดยเฉพาะในช่วงของการเริ่มวิจัยยังเป็นสร้างความมั่นใจให้กับนักวิจัยใหม่ และไม่รู้สึกลำบากตัว พี่เลี้ยงเองก็สามารถให้คำปรึกษาและสนับสนุนการดำเนินโครงการได้อย่างทันท่วงที เช่น ร่วมวางแผน ช่วยตอบคำถาม ชี้แจงในบางประเด็น หรือสังเกตการณ์เพื่อสะท้อนบทเรียนการดำเนินการให้ทีมวิจัยได้รับทราบ และจากการอบรมการเขียนรายงานฉบับสมบูรณ์และรายงานความก้าวหน้า พบว่าผลจากการดำเนินการทำให้นักวิจัยได้ทบทวนกรอบคิดการวิจัยในมุมมองของตนเอง เพื่อใช้ในการเป็นมุมมองในการเรียบเรียงและวิเคราะห์ข้อมูลในโครงการของตนเองผ่านการฝึกปฏิบัติ และได้กรอบเค้าโครงในการเขียนรายงานเพื่อนำไปเขียนใส่ข้อมูล เพื่อนำเสนอเป็นรายงานต่อไป ในแผนนี้กิจกรรมที่ดำเนินการไปแล้วคือ กิจกรรมติดตามและสนับสนุนฯ โครงการเก่า 8 โครงการ อบรมการเขียนรายงานฉบับสมบูรณ์โครงการเก่า 8 โครงการ

4.1.2 แนวทางการยกระดับองค์ความรู้เพื่อสร้างพลังในพื้นที่และการขยายเครือข่ายวิจัย

4.1.2.1 แผนยกระดับองค์ความรู้เพื่อสร้างพลังและขยายเครือข่ายงานวิจัยในพื้นที่

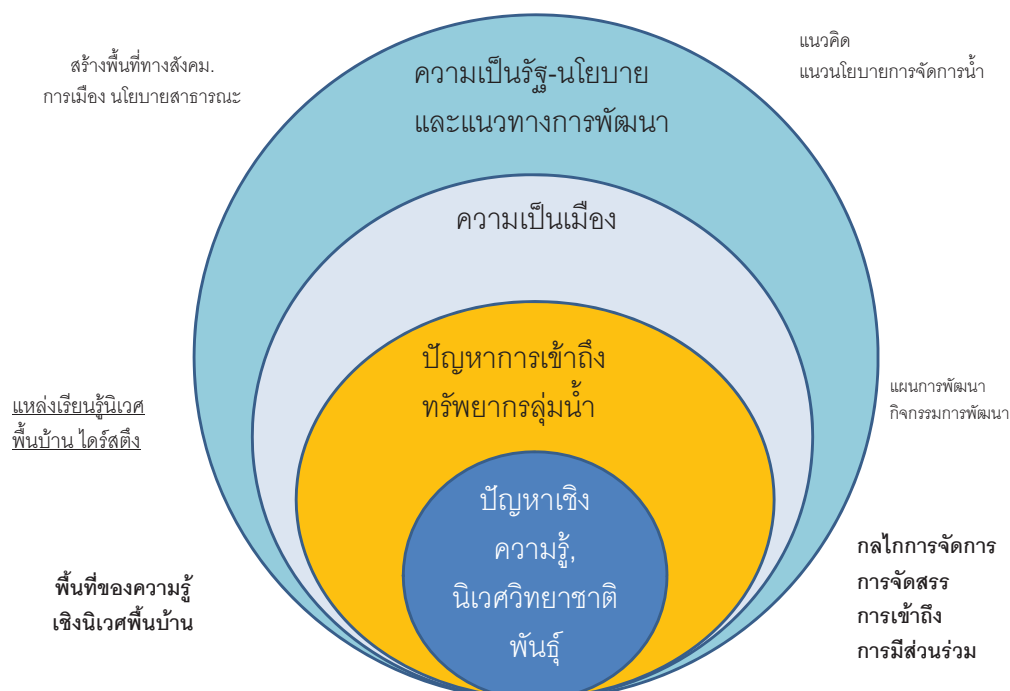
- 1) สรุปบทเรียนการสนับสนุนการทำงานของโครงการ

จากการสรุปบทเรียนการทำงานร่วมกันของเครือข่ายนักวิจัยในกลุ่มน้ำห้วยเสนง เพื่อยกระดับการทำงานร่วมกัน สรุปข้อค้นพบและสถานการณ์ปัญหาได้ดังนี้ คือ

จากสถานการณ์ปัญหาในพื้นที่และสถานการณ์เชิงแนวคิดและนโยบายการจัดการน้ำสามารถสรุปเป็นแผนภาพเพื่อวิเคราะห์ในระดับพื้นที่ลุ่มน้ำห้วยเสนงได้ดังนี้ คือ

ปัญหา-ข้อค้นพบ

แผนภาพสรุปแนวทางการวิเคราะห์สถานการณ์ปัญหาในงานห้วยเสนงและข้อค้นพบ

จากแผนภาพสามารถสรุปปัญหาหลักๆ และแนวทางในการยกระดับการทำงานได้ดังนี้ คือ

1) ปัญหาความรู้ท้องถิ่นเชิงนิเวศในกลุ่มน้ำห้วยเสนงของกลุ่มชาติพันธุ์เขมรที่ค่อยหายไป ส่งผลต่อการดำเนินวิถีชีวิตและโลกทัศน์ต่อลุ่มน้ำห้วยเสนงเปลี่ยนแปลงไป และขาดพลังในการต่อรองกับแนวคิดการจัดการทรัพยากรธรรมชาติสมัยใหม่ของหน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้อง ซึ่งส่งผลต่ออำนาจการเข้าถึงทรัพยากร การมีส่วนร่วมในการจัดสรรทรัพยากรกลุ่มน้ำ ซึ่งส่งผลต่อปัญหาการจัดสรรในการใช้ทรัพยากรน้ำระหว่างภาคชุมชน(เกษตรกรรม) และภาคเมือง(อุตสาหกรรมและการบริการ)

แนวทางในการดำเนินการในอนาคต คือ การสร้างพื้นที่ความรู้ท้องถิ่นเชิงนิเวศ เช่น หลักสูตรท้องถิ่นในกลุ่มน้ำห้วยเสนง แหล่งเรียนรู้และการจัดการความรู้ในกลุ่มน้ำห้วยเสนง รูปแบบการจัดการและจัดสรรน้ำของชุมชน การจัดการที่ดินในลุ่มน้ำ การจัดการป่าในพื้นที่ลุ่มน้ำ และการสังเคราะห์ชุดอธิบายภูมินิเวศและความรู้เชิงนิเวศในกลุ่มน้ำห้วยเสนง ควบคู่ไปกับ การฟื้นฟูวิถีชีวิตของคนในลุ่มน้ำทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคมและระบบสุขภาพ

2) ปัญหาเชิงการจัดการและกลไกในการจัดการ จะเห็นว่า การจัดการลุ่มน้ำห้วยเสนงเป็นการจัดการแบบแยกส่วน ทั้งในส่วนของรัฐ องค์กรส่วนท้องถิ่น และชุมชน ทำให้ขาดการมองอย่างเชื่อมโยงทั้งระบบนิเวศของกลุ่มน้ำห้วยเสนง เช่น หน่วยงานรัฐแยกการจัดการ ดิน น้ำ ป่า และน้ำยังแยกเป็นชลประทาน การประปา และสิ่งแวดล้อมจังหวัดที่ดูแลเรื่องมลพิษ ในแนวราบการจัดการและความ

ร่วมไม่ร่วมมือระหว่างภาคเมืองและภาคชนบทถูกตัดขาดจากกัน ด้วยการจัดการทรัพยากรน้ำในเชิงโครงสร้างสถาบันดังที่กล่าวมา

ดังนั้นแนวทางการดำเนินงานในอนาคตจึงมีแนวทางในการพัฒนากลไกการจัดการลุ่มน้ำใน 2 ระดับ คือ 1) ระดับชุมชนและท้องถิ่นตำบล โดยเน้นกลไกการจัดการในระดับชุมชน ในรูปคณะกรรมการของชุมชน มีกฎกติกาในการใช้ประโยชน์ การดูแลรักษาและการฟื้นฟูร่วมกัน และขยายผลสู่ระดับองค์การบริหารส่วนท้องถิ่น ในรูปแบบข้อบัญญัติท้องถิ่นด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในตำบล 2) ระดับลุ่มน้ำห้วยเสนง โดยมุ่งไปที่กลไกการจัดการแบบมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง โดยมีตัวแทนจากระดับตำบล หมู่บ้าน ร่วมกับหน่วยงานรัฐที่เกี่ยวข้อง ภาคประชาสังคมเมืองและนักวิชาการในท้องถิ่น ร่วมกันออกแบบแนวทางในการจัดการลุ่มน้ำ ในสามด้าน คือ การจัดสรรและการใช้ประโยชน์ร่วมกัน การอนุรักษ์และการฟื้นฟูดูแลรักษาาร่วมกัน แล้วยกระดับสู่การจัดทำข้อบัญญัติลุ่มน้ำของท้องถิ่นจังหวัด เป็นต้น

3) ปัญหาเชิงแนวคิดและนโยบายในการจัดการทรัพยากรน้ำแห่งชาติ จากสถานการณ์ปัญหาเชิงแนวคิดและนโยบายที่มุ่งจัดการลุ่มน้ำขนาดใหญ่ และเน้นการสร้างเครื่องมือในการจัดการตัวน้ำเป็นสำคัญ ยังเป็นการจัดการในเชิงขนาดและปริมาณเพื่อรองรับการเติบโตของเมืองและภาคอุตสาหกรรมและบริการเป็นหลัก ก่อให้เกิดช่องว่างของการเข้าถึงฐานทรัพยากร เกิดความไม่เป็นธรรมในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ

ดังนั้นแนวทางในการดำเนินงานในอนาคตจึงมีแนวทางในการสร้างความรู้ในเชิงสาธารณะในการจัดการน้ำโดยมุ่งไปที่คุณภาพของการใช้น้ำที่สอดคล้องกับความรู้เชิงภูมินิเวศของลุ่มน้ำนั้นๆเป็นหลัก เน้นการจัดสรรและการใช้ประโยชน์ การอนุรักษ์และฟื้นฟูระบบนิเวศลุ่มน้ำโดยกระบวนการมีส่วนร่วมของผู้ที่ได้รับผลประโยชน์อย่างแท้จริง ในเชิงหลักการ เช่น การกระจายอำนาจในการจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำสู่ชุมชนและท้องถิ่น ทั้งนี้ ในแผนนี้ได้ดำเนินการสนับสนุนผ่านกิจกรรมที่ได้ดำเนินการไปแล้วดังนี้ คือ อบรมการเขียนบทความสารคดีการผลิตสื่อเพื่อการเผยแพร่สู่สาธารณะ เวทีสัมมนาวิชาการ แนวคิดและกระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่น

4.1.2.2 แผนการสำรวจสถานการณ์ปัญหาด้านการจัดการทรัพยากรในพื้นที่ชายแดน

โดยได้ดำเนินการในช่วงวันที่2-9 ก.ย. 2554 เป็นการปรับแผนกิจกรรมเนื่องจากปัญหาการสู้รบในพื้นที่ชายแดนทำให้ไม่สามารถสำรวจในเชิงลึกได้ จึงเป็นการสำรวจเพื่อหาแนวทางในการพัฒนาพื้นที่วิจัยสำหรับระยะต่อไป ซึ่งจากการสำรวจ พบข้อมูลที่น่าสนใจในมิติฐานทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ชายแดนที่สัมพันธ์กับเศรษฐกิจของชุมชน โดยได้ทำการสำรวจกับคณะสังเคราะห์ความรู้ห้วยเสนง ซึ่งจะได้นำเสนอในบทสังเคราะห์ต่อไป

4.1.3 แนวทางขยายผลการวิจัย และผลที่เกิดขึ้น

ในขั้นนี้เป็นการขยายผลจากการศึกษาวิจัยของชุดโครงการที่ดำเนินการแล้วเสร็จในปี 2551

และ 2552 เนื่องจากการติดตามและสนับสนุนในรูปแบบชุดโครงการในปีแรกๆ เมื่อจบการวิจัยทำให้นักวิจัยยังรวมกลุ่มกันดำเนินกิจกรรมต่อยอดจากผลการศึกษาอย่างต่อเนื่องโดยทีมที่เลี้ยงมุ้งขยายผลใน 2 พื้นที่หลักเป็นเบื้องต้น คือ พื้นที่ตำบลตาเบา และ ต.หนองใหญ่ อ.ปราสาท จ.สุรินทร์เพื่อแสวงหารูปธรรมของการจัดการลุ่มน้ำห้วยเสนงควบคู่กับการวิจัยเพื่อท้องถิ่น **ก่อให้เกิดการขยายผลจากการศึกษาวิจัย ดังนี้คือ**

จากการดำเนินงานในปี พ.ศ. 2551-2554 ได้เกิดองค์ความรู้และรูปธรรมที่สำคัญในระดับพื้นที่วิจัยต่างๆมากมาย **ระดับการสนับสนุนงาน** เช่น ความรู้ด้านการสนับสนุนการวิจัยเพื่อท้องถิ่นในรูปแบบชุดโครงการวิจัยและเครือข่ายการวิจัย **ระดับพื้นที่** เช่น องค์ความรู้ในการจัดการระบบนิเวศป่าต้นน้ำ (บ้านเขาไต่ ต.บักได) องค์ความรู้ในการจัดการน้ำและระบบนิเวศลุ่มน้ำห้วยเสนง (บ้านหนองใหญ่ ต.หนองใหญ่) องค์ความรู้ในการประยุกต์ใช้ประเพณีเขมรในการฟื้นฟูลุ่มน้ำห้วยเสนง (ตอมสตั้ง ต.ตาเบา อ.ปราสาท) องค์ความรู้ในการบริหารชุมชนและแบบแผนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติบนฐานความหลากหลายของกลุ่ม เขมร ลาว กวย (บ้านหอก ต.ศรีสุข) องค์ความรู้ในการจัดการระบบนิเวศลุ่มน้ำเพื่อฟื้นฟูน้ำห้วยเสนงเน่าเสีย (บ้านตะเตียว ต.คอโค) ระดับเครือข่ายนักวิจัย เช่น องค์ความรู้ในการจัดการกลุ่มองค์กรการเรียนรู้ในลุ่มน้ำห้วยเสนง เป็นต้น จากองค์ความรู้ต่างๆที่เกิดขึ้นจากการศึกษาวิจัยในไปสู่ **แนวทางการพัฒนาพื้นที่รูปธรรมและการขยายผลจากการเรียนรู้ดังนี้ ในระดับพื้นที่** เช่น เกิดแหล่งเรียนรู้ระบบนิเวศต้นน้ำบ้านเขาไต่และขยายผลไปสู่ประเด็นการจัดการทรัพยากรธรรมชาติแบบองค์รวมของ อบต.บักไดร่วมกับโครงการตำบลสุขภาวะต้นแบบของสำนักงานกองทุนสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) เกิดแหล่งเรียนรู้ระบบนิเวศลุ่มน้ำห้วยเสนงบ้านหนองใหญ่ ขยายผลไปสู่การจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นในโรงเรียนบ้านหนองใหญ่ และพัฒนารูปแบบการจัดการน้ำ (ไตรสตัง) โดยชุมชนหนองใหญ่ร่วมกับสถาบันสารสนเทศน้ำและการเกษตร กระทรวงวิทยาศาสตร์ฯ (สนนท.) โดยรับงบประมาณสนับสนุน 1,700,000 บาทในปี 2554 และขยายโครงการต่อไปปี 2555 เกิดแหล่งเรียนรู้ประชาธิปไตยชุมชนบ้านหอก และขยายผลสู่ชุมชนต้นแบบประชาธิปไตยร่วมกับสำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดสุรินทร์ เกิดแหล่งเรียนรู้วัฒนธรรมพื้นบ้านตำบลตาเบา อ.ปราสาท และขยายผลการสืบสานประเพณี “ตอมสตั้ง” และแนวทางการจัดทำข้อบัญญัติท้องถิ่นลุ่มน้ำห้วยเสนงตำบลตาเบา ในพื้นที่ 19 หมู่บ้าน ร่วมกับ อบต. ตาเบาและสำนักงานสภาพัฒนาการเมืองโดยสนับสนุนงบประมาณในปี 2554-2555 จำนวน 300,000 บาท เกิดแหล่งอนุรักษ์ระบบป่าริมน้ำเพื่อคัดกรองและฟื้นฟูน้ำเน่าเสียตำบลคอโค อ.เมือง และขยายผลสู่แบบแผนการจัดการชดเชยค่าปฏิกรรมด้านสิ่งแวดล้อมโดยการปรับใช้วิธีวิจัยเพื่อท้องถิ่นเป็นเครื่องมือในการศึกษาและประเมินผลกระทบทางด้านสิ่งแวดล้อมโดยชุมชนนำไปสู่การจัดตั้งกองทุนสิ่งแวดล้อมของตำบลคอโค ฯลฯ **ในระดับเครือข่ายเชิงพื้นที่ลุ่มน้ำห้วยเสนงและเครือข่ายจังหวัด** เกิดเครือข่ายการเรียนรู้ในลุ่มน้ำห้วยเสนงที่มีรูปแบบการจัดการองค์กรและการจัดการเรียนรู้อย่างเป็นระบบทั้งในระดับพื้นที่ ระดับจังหวัดและระดับนโยบายจากกระบวนการเรียนรู้ดังกล่าวเครือข่ายชุมชนได้ขยายผลสู่ความร่วมมือกับ คณะกรรมการบูรณาการจังหวัดสุรินทร์ในประเด็นการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมท้องถิ่นสุรินทร์ ร่วมกับหน่วยงานภาครัฐและเอกชน จำนวน 34 องค์กรในประเด็นบูรณาการ 4 ประเด็น ได้แก่ ประเด็นการจัดการทรัพยากรธรรมชาติฯ ประเด็นเด็กเยาวชนและครอบครัว ประเด็นลดละอบายมุข ประเด็นเกษตรอินทรีย์วิถีสุรินทร์ ซึ่งเกิดแผนงานในการทำงานร่วมกับคณะกรรมการบูรณาการจังหวัดสุรินทร์ในปี 2555-56 โดยมีเป้าหมายเพื่อร่วมขับเคลื่อนนโยบายสาธารณะประเด็นการจัดการลุ่มน้ำห้วยเสนง

4.2 ผลที่เกิดขึ้นในพื้นที่

การดำเนินงานในปีที่1 ระยะที่หนึ่งของโครงการจัดการกลุ่มน้ำขนาดเล็ก (ห้วยเสนง) เขิงบูรณาการของท้องถิ่นสุรินทร์ ในปี พ.ศ. 2554 พบว่า ได้ก่อให้เกิดการขับเคลื่อนงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในจังหวัดสุรินทร์ได้อย่างต่อเนื่อง แม้ว่าในระหว่างทางปฏิบัติการจะเกิดงานกิจกรรมที่อยู่นอกแผนมากมาย เช่น การเข้าร่วมประชุมกับองค์กรภาคี เพื่อนำเสนอและแลกเปลี่ยนแนวคิดแนวทางวิจัยเพื่อท้องถิ่น การประสานเชิงยุทธศาสตร์เพื่อแสวงแนวทางในการดำเนินการในอนาคต แต่ทั้งนี้ก็เป็นไปในแนวทางของการขับเคลื่อนงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นสุรินทร์ เช่น การเข้าร่วมประชุมกับคณะกรรมการบูรณาการท้องถิ่นสุรินทร์ นำอยู่ อันมี นายเอียด ดีพูนเป็นประธานคณะทำงาน โดยโครงการจัดการกลุ่มน้ำขนาดเล็ก (ห้วยเสนง) เขิงบูรณาการของท้องถิ่นสุรินทร์ ได้เข้าร่วมอยู่ในประเด็นการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และเกิดแนวทางในการขับเคลื่อนร่วมกันในอนาคต

และเกิดแนวทางความร่วมมือในการจัดทำสื่อสารสาธารณะร่วมกับ สื่อสร้างสุข จังหวัดอุบลราชธานี เพื่อจัดทำสารคดีเกี่ยวกับห้วยเสนง จำนวน 4 ตอน ซึ่งจะแล้วเสร็จในเดือนเมษายน 2554 เพื่อออกอากาศทางเคเบิลทีวีสุรินทร์เนทเวิร์ค และทางช่อง11 ในรายการ “บอกข่าวเล่าแง่สุดสัปดาห์” และการออกรายการถ่ายทอดสดทางห้องส่ง ของรายการดังกล่าว

4.3 บทเรียนและข้อค้นพบจากการดำเนินการ

การดำเนินงานในปี(ที่1) 2554 ของโครงการจัดการกลุ่มน้ำขนาดเล็ก (ห้วยเสนง) เขิงบูรณาการของท้องถิ่นสุรินทร์พบว่า ได้เกิดข้อค้นพบที่สำคัญปัญหาอุปสรรคในการดำเนินการอยู่หลายประการด้วยกัน คือ

1) ข้อค้นพบเชิงองค์ความรู้เชิงสถานการณ์และนโยบายการจัดการกลุ่มน้ำห้วยเสนง

เกิดการสรุปบทเรียนและค้นพบองค์ความรู้ในการดำเนินงานต่อไปโดยสรุป คือ ความรู้ท้องถิ่นเชิงนิเวศในกลุ่มน้ำห้วยเสนงของกลุ่มชาติพันธุ์เขมรที่ค่อยหายไป ส่งผลต่อการดำเนินวิถีชีวิตและโลกทัศน์ต่อกลุ่มน้ำห้วยเสนงเปลี่ยนแปลงไป และขาดพลังในการต่อรองกับแนวคิดการจัดการทรัพยากรธรรมชาติสมัยใหม่ของหน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้อง ซึ่งส่งผลต่ออำนาจการเข้าถึงทรัพยากร การมีส่วนร่วมในการจัดสรรทรัพยากรกลุ่มน้ำ ซึ่งส่งผลต่อปัญหาการจัดการสรรในการใช้ทรัพยากรน้ำระหว่างภาคชุมชน (เกษตรกร) และภาคเมือง(อุตสาหกรรมและการบริการ) และ ความรู้ในเชิงการจัดการและกลไกในการจัดการ จะเห็นว่า การจัดการกลุ่มน้ำห้วยเสนงเป็นการจัดการแบบแยกส่วน ทั้งในส่วนของรัฐ องค์กรส่วนท้องถิ่น และชุมชน ทำให้ขาดการมองอย่างเชื่อมโยงทั้งระบบนิเวศของกลุ่มน้ำห้วยเสนง เช่น หน่วยงานรัฐแยกการจัดการ ดิน น้ำ ป่า และน้ำยังแยกเป็น ชลประทาน การประปา และสิ่งแวดล้อมจังหวัดที่ดูแลเรื่องมลพิษ ในแนวราบการจัดการและความร่วมมือระหว่างภาคเมืองและภาคชนบทถูกตัดขาดจากกัน ด้วยการจัดการทรัพยากรน้ำในเชิงโครงสร้างสถาบัน และ ความรู้เชิงแนวคิดและนโยบายในการจัดการ

ทรัพยากรน้ำแห่งชาติ จากสถานการณ์ปัญหาเชิงแนวคิดและนโยบายที่มุ่งจัดการลุ่มน้ำขนาดใหญ่ และเน้นการสร้างเครื่องมือในการจัดการตัวน้ำเป็นสำคัญ ยังเป็นการจัดการในเชิงขนาดและปริมาณเพื่อรองรับการเติบโตของเมืองและภาคอุตสาหกรรมและบริการเป็นหลัก ก่อให้เกิดช่องว่างของการเข้าถึงฐานทรัพยากร เกิดความไม่เป็นธรรมในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ

2) ข้อค้นพบเชิงกระบวนการสนับสนุนงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น

ในด้านของแนวทางในการขับเคลื่อนงานวิจัยในพื้นที่สุรินทร์นั้นพบว่า การสร้างพื้นที่งานวิจัยท้องถิ่นร่วมกับ คณะกรรมการจังหวัดบูรณาการเป็นการสร้างพื้นที่และโอกาสในการขับเคลื่อนงานในระดับสาธารณะของท้องถิ่นสุรินทร์ แต่จำเป็นของมีการขับเคลื่อนอย่างเป็นชุดโครงการวิจัยในเชิงประเด็นเพื่อให้เกิดแรงกระเพื่อมต่อประเด็นปัญหาในระดับพื้นที่จังหวัด สอดคล้องกับกระบวนการติดตามหนุนเสริมในสองระดับที่เป็นศักยภาพในการติดตามหนุนเสริม อีกทั้งสามารถเชื่อมโยงเพื่อให้เกิดเครือข่ายงานวิจัยร่วมกันในอนาคต ด้านของการติดตามสนับสนุนนั้นพบว่า การติดตามสนับสนุนที่ก่อให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกัน การแก้ไขปัญหาอย่างทันทั่วทั้งของทีมวิจัยแต่ละทีมร่วมกับทีมพี่เลี้ยงจะต้องดำเนินการในสองระดับ คือ การติดตามหนุนเสริมร่วมกันในระดับชุดโครงการเพื่อเป็นพื้นที่ในการเรียนรู้ร่วมกันและการติดตามหนุนเสริมอย่างใกล้ชิดในระดับโครงการ เพื่อให้เข้าถึงทีมวิจัยและสามารถหนุนเสริมและให้คำปรึกษาในการแก้ไขปัญหา การดำเนินการวิจัยของแต่ละทีมได้อย่างทันทั่วทั้ง

3) บทเรียนด้านการติดตามสนับสนุนชุดโครงการ คือ จากการติดตามและหนุนเสริมของทีมพี่เลี้ยงสุรินทร์ ที่มีลักษณะของการติดตามและหนุนเสริมในลักษณะของ “ชุดโครงการ” การหนุนเสริมในลักษณะเช่นนี้ทำให้พี่เลี้ยงต้องปรับกระบวนการติดตาม เป็นแบบ “การติดตามสนับสนุนและเชื่อมโยงโครงการวิจัย” การทำงานติดตามและหนุนเสริมในแบบดังกล่าว ทีมพี่เลี้ยงจึงเป็นไปได้ในหลายบทบาท เช่น เป็นทั้งวิทยากร, ทีมหนุนเสริมที่ต้องมองเป้าหมายและกระบวนการของชุดโครงการให้ออก เพื่อใช้ในการกำหนดจังหวะของการประสาน เพื่อให้แต่ละส่วนแต่ละโครงการสามารถปฏิบัติการร่วมกันได้อย่างไม่หลุดเป้าหมายของโครงการและเป้าหมายที่ร่วมกันเป็นชุดโครงการ เพราะนอกจากทีมพี่เลี้ยงจะต้องหนุนเสริมในระดับแต่ละโครงการแล้วทีมพี่เลี้ยงต้องหนุนเสริมเชื่อมโยงให้แต่ละโครงการดำเนินไปอย่างสอดคล้องและร่วมกันภายใต้เป้าหมายของชุดโครงการเนื่องจากการทำวิจัยในชุดโครงการห้วยเสนงซึ่งเป็นประเด็นสาธารณะของท้องถิ่นสุรินทร์ที่มีความสำคัญทั้งภาคเกษตรกรรม-อุตสาหกรรม และความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันในเชิงภูมินิเวศวัฒนธรรม

4) ปัญหาอุปสรรค ปัญหาอุปสรรคในระยะนี้เป็นปัญหาเชิงกลไกของทีมสนับสนุนที่มีการผลัดเปลี่ยนคนทำงานทำให้ไม่สามารถยับยั้งงานได้ดังใจที่ตั้งไว้เนื่องจากต้องเร่งพัฒนาศักยภาพบุคลากรเพื่อให้สามารถทำงานหนุนเสริมได้ ทำให้เกิดภาวะคอขวดในการทำงาน แนวโน้มเริ่มดีขึ้น กำลังเข้าสู่รูปเข้ารอยกระบวนการติดตามและหนุนเสริม ที่ได้เคยออกแบบไว้ก่อนหน้านี้ คือ การขับเคลื่อนในรูปเครือข่ายและการสนับสนุนในระดับพื้นที่โครงการ

ปัญหาสถานการณ์ภายนอกที่ส่งผลกระทบต่อการดำเนินการของโครงการ คือ ความไม่สงบในพื้นที่ชายแดน ที่เกิดการสู้รบถึง 3 รอบ ในปี 2554 ทำให้การดำเนินการของบางโครงการไม่ราบรื่นนัก โดยเฉพาะในพื้นที่เสี่ยงภัยและพื้นที่อพยพ เช่น บริเวณ อ.กาบเชิง อ.พนมดงรัก อ.ปราสาท เป็นต้น

5) ข้อเสนอแนะ ในด้านพี่เลี้ยงโหนดนั้น พบว่า เมื่อมีการยับยั้งเคลื่อนงานวิจัยให้เคลื่อนไปได้แล้ว ทีมพี่เลี้ยงยังต้องพัฒนาศักยภาพของตนเองอย่างสม่ำเสมอ ทั้งทางด้านทักษะในงานวิจัยในเชิงประเด็น เฉพาะ เช่น การพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่น การพัฒนาศักยภาพด้านการสื่อสารสาธารณะ เช่น การเขียนบทความทางวิชาการเพื่อท้องถิ่น การผลิตสื่อเพื่องานวิจัยท้องถิ่น เพื่อเป็นเครื่องมือในการหนุนเสริมงาน และการขับเคลื่อนงานวิจัยในพื้นที่ เป็นต้น

4.4 แนวทางการขับเคลื่อนงานวิจัยในพื้นที่สุรินทร์จากการสรุปบทเรียนเพื่อยกระดับแนวทางการดำเนินงาน

แนวทางที่ 1 คือ การสร้างพื้นที่ความรู้ท้องถิ่นเชิงนิเวศ เช่น หลักสูตรท้องถิ่นในลุ่มน้ำห้วยเสนง แหล่งเรียนรู้และการจัดการความรู้ในลุ่มน้ำห้วยเสนง รูปแบบการจัดการและจัดสรรน้ำของชุมชน การจัดการที่ดินในลุ่มน้ำ การจัดการป่าในพื้นที่ลุ่มน้ำ และการสังเคราะห์ชุดอธิบายภูมินิเวศและความรู้เชิงนิเวศในลุ่มน้ำห้วยเสนง ควบคู่ไปกับ การฟื้นฟูวิถีชีวิตของคนในลุ่มน้ำทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคมและระบบสุขภาพ

แนวทางที่ 2 มีแนวทางในการพัฒนากลไกการจัดการลุ่มน้ำใน 2 ระดับ คือ 1) ระดับชุมชนและท้องถิ่น ตำบล โดยเน้นกลไกการจัดการในระดับชุมชน ในรูปคณะกรรมการของชุมชน มีกฎกติกาในการใช้ประโยชน์ การดูแลรักษาและการฟื้นฟูร่วมกัน และขยายผลสู่ระดับองค์การบริหารส่วนท้องถิ่น ในรูปแบบข้อบัญญัติท้องถิ่นด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในตำบล 2) ระดับลุ่มน้ำห้วยเสนง โดยมุ่งไปที่กลไกการจัดการแบบมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง โดยมีตัวแทนจากระดับตำบล หมู่บ้าน ร่วมกับหน่วยงานรัฐที่เกี่ยวข้อง ภาคประชาสังคมเมืองและนักวิชาการในท้องถิ่น ร่วมกันออกแบบแนวทางในการจัดการลุ่มน้ำในสามด้าน คือ การจัดสรรและการใช้ประโยชน์ร่วมกัน การอนุรักษ์และการฟื้นฟูดูแลรักษา ร่วมกัน แล้วยกระดับสู่การจัดทำข้อบัญญัติลุ่มน้ำของท้องถิ่นจังหวัด เป็นต้น

แนวทางที่ 3 มีแนวทางในการสร้างความรู้ในเชิงสาธารณะในการจัดการน้ำโดยมุ่งไปที่คุณภาพของการใช้น้ำที่สอดคล้องกับความรู้เชิงภูมินิเวศของลุ่มน้ำนั้นๆเป็นหลัก เน้นการจัดสรรและการใช้ประโยชน์ การอนุรักษ์และฟื้นฟูระบบนิเวศลุ่มน้ำโดยกระบวนการมีส่วนร่วมของผู้ที่ได้รับผลประโยชน์อย่างแท้จริง ในเชิงหลักการ เช่น การกระจายอำนาจในการจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำสู่ชุมชนและท้องถิ่น

แนวทางที่ 4 เป็นมุมมองเชิงเป้าหมายของการจัดการลุ่มน้ำ นั่นคือการสร้างความมั่นคงของชุมชน บนฐานทรัพยากรลุ่มน้ำและหาทางอธิบายเชื่อมโยงความสัมพันธ์ของหน่วยนิเวศและความสัมพันธ์ของหน่วยทางสังคมในขอบเขตลุ่มน้ำ

บทที่ 5

สรุปผลการศึกษาและบทเรียนดำเนินการ

5.1 ความเป็นมาของการศึกษาดำเนินการ

การดำเนินการสนับสนุนให้เกิดการวิจัยเพื่อท้องถิ่นในจังหวัดสุรินทร์ได้เริ่มดำเนินการในปี พ.ศ. 2551 คณะทำงานผลักดันและหนุนเสริมให้เกิดงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นอีสานใต้ได้สนับสนุนให้มีการจัดเวทีแลกเปลี่ยนประสบการณ์และกำหนดเป้าหมายในการทำงานกับชุมชนในกลุ่มน้ำห้วยเสนงและได้ค้นพบประเด็นปัญหาสำคัญและนำไปสู่การพัฒนาเป็นโจทย์วิจัย 5 โครงการ ในประเด็นศึกษา คือ 1.) ปัญหา รูปแบบเกษตรกรรมที่ไม่เหมาะสมและส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศกลุ่มน้ำห้วยเสนง 2.) ปัญหาการเปลี่ยนแปลงภูมิเวคลุ่มน้ำที่ส่งผลกระทบต่อความรู้ท้องถิ่นเกี่ยวกับกลุ่มน้ำห้วยเสนง 3.) ปัญหาของแนวทางการฟื้นฟูลุ่มน้ำและการพัฒนาลุ่มน้ำห้วยเสนงที่ไม่สอดคล้องกับระบบนิเวศและวัฒนธรรมของชุมชนที่ส่งผลต่อการดำเนินวิถีของชุมชน 4.) ปัญหาน้ำห้วยเสนงเน่าเสียในพื้นที่ขานเมืองที่ส่งผลกระทบต่อชุมชนขานเมือง 5.) ปัญหาในเรื่องของแนวคิดและหลักการในการจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำห้วยเสนงที่ขาดการมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่น จากการดำเนินการในชุดโครงการห้วยเสนงได้เกิดข้อค้นพบและบทเรียนที่สามารถใช้ในการขยายพื้นที่ในการสนับสนุนงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นได้และได้เสนอแนวทางต่อองค์กรภาคีความร่วมมือในเวทีนำเสนอผลการศึกษาในเรื่องของ “การสร้างความรู้ท้องถิ่นในเชิงภูมิเวศวัฒนธรรมสุรินทร์” ดังนั้นในปี พ.ศ. 2552 คณะทำงานสนับสนุนเพื่อให้เกิดงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นสุรินทร์ จึงได้สนับสนุนให้เกิดงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นสุรินทร์รวมจำนวน 5 โครงการเพื่อทำความเข้าใจบริบทเชิงวัฒนธรรมภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน การบริหารจัดการชุมชนท่ามกลางความหลากหลายของกลุ่มชาติพันธุ์ (เขมร ลาว กวย) และสนับสนุนให้เกิดการวิจัยเพื่อท้องถิ่นอีก 3 โครงการ เพื่อให้การสนับสนุนการวิจัยเพื่อท้องถิ่นมีประสิทธิภาพและเกิดรูปธรรมทั้งการศึกษาและการพัฒนาอย่างต่อเนื่องในปี พ.ศ.2553 จึงได้เกิดแนวทางในการทำงานขยายผลการวิจัยเพื่อท้องถิ่นร่วมกับภาควิชาวิจัยเพื่อท้องถิ่นสุรินทร์สู่สาธารณะ พร้อมทั้งผลักดันให้เกิดรูปธรรมตามเป้าหมายของโครงการ นอกจากปฏิบัติการเชิงรูปธรรมในระดับพื้นที่วิจัยแล้วมีการขยายผลด้านการสื่อสารสาธารณะ เช่น เวทีวิชาการท้องถิ่นประจำปี การผลิตสื่อ การเผยแพร่ตามสื่อต่าง ๆ เป็นต้น

5.2 สรุปผลการศึกษาดำเนินการ

ต่อมาในปี พ.ศ. 2554 ทางคณะทำงานได้วิเคราะห์บททวนแนวทางการดำเนินงานเพื่อจัดทำยุทธศาสตร์การทำงาน 3 ปี (2554-2556) โดยมีเป้าหมายยุทธศาสตร์ คือ รูปแบบการมีส่วนร่วมในการจัดการลุ่มน้ำขนาดเล็ก (ห้วยเสนง) เชิงบูรณาการโดยท้องถิ่นสุรินทร์ มีเป้าหมายภายใน3ปี ได้แก่ 1) เกิดการสนับสนุนให้เกิดการพัฒนาโครงการวิจัยและดำเนินการวิจัยเพื่อท้องถิ่นอย่างต่อเนื่องโดยใช้ยุทธศาสตร์เชิงพื้นที่ลุ่มน้ำห้วยเสนงเพื่อให้เกิดการจัดการลุ่มน้ำเชิงบูรณาการ 2) สามารถขยายพื้นที่โดยให้

ความสำคัญกับฐานทรัพยากรธรรมชาติในบริเวณพื้นที่ต้นน้ำของจังหวัดสุรินทร์ (บริเวณเทือกเขาพนมดงรัก ชายแดนกัมพูชา) 3) เกิดรูปแบบหรือกลไกในการจัดการลุ่มน้ำห้วยเสนงโดยกระบวนการมีส่วนร่วมจากทุกภาคส่วนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง 4) สามารถผลักดันกระบวนการงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นให้เป็นเครื่องมือการทำงานร่วมกับสถาบันวิชาการในท้องถิ่นเพื่อพัฒนาและยกระดับความรู้ทางวิชาการในพื้นที่ลุ่มน้ำห้วยเสนง 5) มีการจัดทำรูปแบบชุดความรู้ท้องถิ่นเชิงวิชาการในลุ่มน้ำห้วยเสนงอย่างน้อย 3 เล่ม 6) มีการจัดสัมมนาวิชาการเพื่อท้องถิ่นอย่างน้อย 3 ครั้ง ดังนั้น จึงนำไปสู่ดำเนินงานในปี พ.ศ. 2554 ที่ตั้งวัตถุประสงค์ไว้ คือ 1) เพื่อศึกษาและพัฒนาแบบการสนับสนุนและติดตามโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นในจังหวัดสุรินทร์อย่างต่อเนื่อง 2) เพื่อศึกษารูปแบบและกลไกในการจัดการลุ่มน้ำขนาดเล็กโดยกระบวนการมีส่วนร่วมจากทุกภาคส่วนในพื้นที่จังหวัดสุรินทร์ 3) เพื่อศึกษาและพัฒนาความร่วมมือในการยกระดับวิชาการเพื่อท้องถิ่นในจังหวัดสุรินทร์ 4) เพื่อศึกษาสถานการณ์ปัญหาด้านทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ต้นน้ำ(ชายแดน)ของจังหวัดสุรินทร์ ทั้งนี้ปี พ.ศ. 2554 มีเป้าหมายที่ตั้งไว้คือ 1) ศึกษารูปแบบปัญหาและศักยภาพชุมชนบริเวณต้นน้ำตลอดแนวเทือกเขาพนมดงรักชายแดนกัมพูชา 2) เกิดการสนับสนุนให้เกิดโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นในลุ่มน้ำห้วยเสนงอย่างน้อย 7 โครงการ 3) เกิดแบบแผนในการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมในพื้นที่ต้นน้ำแบบด้วยกระบวนการจัดทำข้อบัญญัติท้องถิ่นด้านการจัดการทรัพยากรอย่างน้อย 1 ตำบล 4) เกิดแนวทางความร่วมมือในการพัฒนาและยกระดับวิชาการเพื่อท้องถิ่นอย่างน้อย 1 สถาบัน 5) เกิดการสัมมนาวิชาการเพื่อท้องถิ่นสุรินทร์อย่างน้อย 1 ครั้งและในปีนี้ได้สนับสนุนให้เกิดการวิจัยเพื่อท้องถิ่นจำนวน 7 โครงการ ซึ่งได้ดำเนินการบรรลุวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้

จากการดำเนินงานในปี พ.ศ. 2551-2554 ได้เกิดองค์ความรู้และรูปธรรมที่สำคัญในระดับพื้นที่วิจัยต่างมากมาย **ระดับการสนับสนุนงาน** เช่น ความรู้ด้านการสนับสนุนการวิจัยเพื่อท้องถิ่นในรูปแบบชุดโครงการวิจัยและเครือข่ายการวิจัย **ระดับพื้นที่** เช่น องค์ความรู้ในการจัดการระบบนิเวศป่าต้นน้ำ (บ้านเขาโตะ ต.บักได) องค์ความรู้ในการจัดการน้ำและระบบนิเวศลุ่มน้ำห้วยเสนง (บ้านหนองใหญ่ ต.หนองใหญ่) องค์ความรู้ในการประยุกต์ใช้ประเพณีเขมรในการฟื้นฟูลุ่มน้ำห้วยเสนง (ตอมสตั้ง ต.ตาเบา อ.ปราสาท) องค์ความรู้ในการบริหารชุมชนและแบบแผนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติบนฐานความหลากหลายของกลุ่ม เขมร ลาว กวย (บ้านหอก ต.ศรีสุข) องค์ความรู้ในการจัดการระบบนิเวศลุ่มน้ำเพื่อฟื้นฟูน้ำห้วยเสนงเน่าเสีย (บ้านตะเตียว ต.คอโค) ระดับเครือข่ายนักวิจัย เช่น องค์ความรู้ในการจัดการกลุ่มองค์กรการเรียนรู้ในลุ่มน้ำห้วยเสนง เป็นต้น จากองค์ความรู้ต่างๆที่เกิดขึ้นจากการศึกษาวิจัยนำไปสู่ **แนวทางการพัฒนาพื้นที่รูปธรรมและการขยายผล**จากการเรียนรู้ดังนี้ **ในระดับพื้นที่** เช่น เกิดแหล่งเรียนรู้ระบบนิเวศต้นน้ำบ้านเขาโตะและขยายผลไปสู่ประเด็นการจัดการทรัพยากรธรรมชาติแบบองค์รวมของ อบต.บักไดร่วมกับโครงการตำบลสุขภาวะต้นแบบของสำนักงานกองทุนสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) เกิดแหล่งเรียนรู้ระบบนิเวศลุ่มน้ำห้วยเสนงบ้านหนองใหญ่ ขยายผลไปสู่การจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นในโรงเรียนบ้านหนองใหญ่ และพัฒนารูปแบบการจัดการน้ำ (ไทรสตั้ง) โดยชุมชนหนองใหญ่ร่วมกับสถาบัน

สารสนเทศน้ำและการเกษตร กระทรวงวิทยาศาสตร์ฯ (สนนท.) โดยรับงบประมาณสนับสนุน 1,700,000 บาทในปี 2554 และขยายโครงการต่อในปี 2555 เกิดแหล่งเรียนรู้ประชาธิปไตยชุมชนบ้านหอก และขยายผลสู่ชุมชนต้นแบบประชาธิปไตยร่วมกับสำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดสุรินทร์ เกิดแหล่งเรียนรู้วัฒนธรรมพื้นบ้านตำบลตาเบา อ.ปราสาท และขยายผลการสืบสานประเพณี “ตอมสตั้ง” และแนวทางการจัดทำข้อบัญญัติท้องถิ่นลุ่มน้ำห้วยเสนงตำบลตาเบา ในพื้นที่ 19 หมู่บ้าน ร่วมกับ อบต. ตาเบาและสำนักงานสภาพัฒนาการเมืองโดยสนับสนุนงบประมาณในปี 2554-2555 จำนวน 300,000 บาท เกิดแหล่งอนุรักษ์ระบบป่าริมน้ำเพื่อคัดกรองและฟื้นฟูน้ำเน่าเสียตำบลคอโค อ.เมือง และขยายผลสู่แบบแผนการจัดการชดเชยค่าปฏิกรรมด้านสิ่งแวดล้อมโดยการปรับใช้วิธีวิจัยเพื่อท้องถิ่นเป็นเครื่องมือในการศึกษาและประเมินผลกระทบทางด้านสิ่งแวดล้อมโดยชุมชนนำไปสู่การจัดตั้งกองทุนสิ่งแวดล้อมของตำบลคอโค ฯลฯ **ในระดับเครือข่ายเชิงพื้นที่ลุ่มน้ำห้วยเสนงและเครือข่ายจังหวัด** เกิดเครือข่ายการเรียนรู้ในลุ่มน้ำห้วยเสนงที่มีรูปแบบการจัดการองค์กรและการจัดการเรียนรู้อย่างเป็นระบบทั้งในระดับพื้นที่ ระดับจังหวัดและระดับนโยบายจากกระบวนการเรียนรู้ดังกล่าวเครือข่ายชุมชนได้ขยายผลสู่ความร่วมมือกับ คณะกรรมการบูรณาการจังหวัดสุรินทร์ในประเด็นการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมท้องถิ่นสุรินทร์ ร่วมกับหน่วยงานภาครัฐและเอกชน จำนวน 34 องค์กรในประเด็นบูรณาการ 4 ประเด็น ได้แก่ ประเด็นการจัดการทรัพยากรธรรมชาติฯ ประเด็นเด็กเยาวชนและครอบครัว ประเด็นลดละอบายมุข ประเด็นเกษตรอินทรีย์วิถีสุรินทร์ ซึ่งเกิดแผนงานในการทำงานร่วมกับคณะกรรมการบูรณาการจังหวัดสุรินทร์ในปี 2555-56 โดยมีเป้าหมายเพื่อร่วมขับเคลื่อนนโยบายสาธารณะประเด็นการจัดการลุ่มน้ำห้วยเสนง

5.3 บทเรียนการดำเนินการ

บทเรียนด้านการติดตามสนับสนุนชุดโครงการ คือ จากการติดตามและหนุนเสริมของทีมพี่เลี้ยงสุรินทร์ ที่มีลักษณะของการติดตามและหนุนเสริมในลักษณะของ “ชุดโครงการ” การหนุนเสริมในลักษณะเช่นนี้ทำให้พี่เลี้ยงต้องปรับกระบวนการติดตาม เป็นแบบ “การติดตามสนับสนุนและเชื่อมร้อยโครงการวิจัย” การทำงานติดตามและหนุนเสริมในแบบดังกล่าว ทีมพี่เลี้ยงจึงเป็นไปได้ในหลายบทบาท เช่น เป็นทั้งวิทยากร, ทีมหนุนเสริมที่ต้องมองเป้าหมายและกระบวนการของชุดโครงการให้ออก เพื่อใช้ในการกำหนดจังหวะของการประสาน เพื่อให้แต่ละส่วนแต่ละโครงการสามารถปฏิบัติการร่วมกันได้อย่างไม่หลุดเป้าหมายของโครงการและเป้าหมายที่ร่วมกันเป็นชุดโครงการ เพราะนอกจากทีมพี่เลี้ยงจะต้องหนุนเสริมในระดับแต่ละโครงการแล้วทีมพี่เลี้ยงต้องหนุนเสริมเชื่อมร้อยให้แต่ละโครงการดำเนินไปอย่างสอดคล้องและร่วมกันภายใต้เป้าหมายของชุดโครงการเนื่องจากการทำวิจัยในชุดโครงการห้วยเสนงซึ่งเป็นประเด็นสาธารณะของท้องถิ่นสุรินทร์ที่มีความสำคัญทั้งภาคเกษตรกรรม-อุตสาหกรรม และความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันในเชิงภูมิเวศวัฒนธรรม

5.4 ปัญหาและอุปสรรคในการดำเนินการ

ในขณะนี้พบปัญหาเชิงกลไกของทีมสนับสนุนที่มีการผลัดเปลี่ยนคนทำงานทำให้ไม่สามารถขยับงานได้ตั้งใจ

ที่ตั้งไว้เนื่องจากต้องเร่งพัฒนาศักยภาพบุคลากรเพื่อให้สามารถทำงานหมุนเสริมได้ ทำให้เกิดภาวะคอขวดในการทำงาน แนวโน้มเริ่มดีขึ้น กำลังเข้าสู่รูปเขี้ยวกระบวนติดตามและหมุนเสริม ที่ได้เคยออกแบบไว้ก่อนหน้านี้ คือ การขับเคลื่อนในรูปแบบเครือข่ายและการสนับสนุนในระดับพื้นที่โครงการ

ปัญหาสถานการณ์ภายนอกที่ส่งผลกระทบต่อการดำเนินการของโครงการ คือ ความไม่สงบในพื้นที่ชายแดน ที่เกิดการสู้รบถึง 3 รอบ ในปี 2554 ทำให้การดำเนินการของบางโครงการไม่ราบรื่นนัก แต่ก็สามารถลุล่วงไปได้อย่างสวยงาม และทุกกลไกโดยเฉพาะโครงการในพื้นที่เสี่ยงภัยและพื้นที่อพยพ เช่น บริเวณ อ.กาบเชิง อ.พนมดงรัก อ.ปราสาท เป็นต้น

บรรณานุกรม

- นิเวศวิทยาชาติพันธุ์ ทรัพยากรชีวภาพและสิทธิชุมชน/ยศ สันตสมบัติและคณะ.2547
- วิชัย เทียนน้อย. 2542. การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ. กรุงเทพฯ: อักษรวัฒนา.
- สหทัยา วิเศษ และ นิคม บุญเสริม. (2547). บทส่งท้าย การจัดการน้ำโดยชุมชน. การจัดการน้ำโดยชุมชน
- สาธิต ภิรมย์ไชย.2543.(คู่มือ) การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างผสมผสานในพื้นที่ระดับตำบล. กรุงเทพฯ: เสมาธรรม.
- SACRED ECOLOGY: Tradition Ecological Knowledge and Resource Management/ Fikret Berkes,1999
- THIRD WORD POLITICAL ECOLOGY , Raymond L. Bryant and Sine'ad Bailey, 1997

ภาคผนวก: ภาพกิจกรรมดำเนินการ

1.1) ประชุมเพื่อพัฒนาโจทย์วิจัยและจัดทำข้อเสนอโครงการวิจัย

1.2) ประชุมพิจารณาก่อนการโครงการวิจัยในระดับพื้นที่จังหวัด

1.3) ประชุมเพื่อทำความเข้าใจและออกแบบกระบวนการติดตามและสนับสนุนร่วมกันของโครงการใหม่

2.1) กิจกรรมติดตามและสนับสนุนการศึกษาวิจัยในระดับพื้นที่โครงการ

2.2) อบรมการเขียนรายงานฉบับสมบูรณ์โครงการเก่า 8 โครงการ

3.1) สรุบบทเรียนการสนับสนุนการทำงานของโครงการ

3.2) อบรมการเขียนบทความสารคดีการผลิตสื่อเพื่อการเผยแพร่สู่สาธารณะ

4. ภาพกิจกรรมการสำรวจพื้นที่ชายแดนด้านเทือกเขาพนมดงรัก, กัมพูชา

ชุมชนบ้านรุน ต.บักได อ.พนมดงรัก จ.สุรินทร์

รอยต่อระหว่าง อ.พนมดงรัก จ.สุรินทร์ และ อ.บ้านกรวด บรีรัมย์

บนเขาพนมดงรัก ข้างล่างล่างๆ คือ กัมพูชา

ปัญหาที่หลงเหลือจากสงคราม

การค้าในพื้นที่ชายแดนด้านช่องสะงำ

ป้ายเตือนภัย